Республиканың ниитилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 76 (15761) ◆ 1996 чылдың июнь 8, суббота ◆ Ат салган шагы 20.45. ‡ Садар өртээ 500 рубль.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

Хову ажылдары

НИИТИЗИ-БИЛЕ МЫНДЫГ

Республиканың колхозтары, совхозтары, арат (тараачын) ажыл-агыйлары бо хүннерде боттарының девискээрлеринде часкы хову ажылдарын уламчылавышаан.

Өнчүнүң бүгү хевирлериниң бүдүрүлгелери кызыл-тас чаштырылгазын колдуунда бүрүн дооскан. Чайгы чер андарылгазы, бок үнүштер-биле демисел чорудар, суггаттыг шөлдерни ажаап каракташ ажылдар чайны өттүр чоруттунар.

Часкы тарылганың кыска хуусаазы билдиртпейн эрте берди. 1997 чылдың аъш-чемге хереглээр тараазын четчир хемчээлге өстүрүп, бүдүрүп алырынга хамаарыштыр суму, кожуун болгаш республика чергелиг улуг-биче хуралдар хөй-ле катап эрткилээн. Оон эки түңнелдерни чоп манап болбазыл? Боттарывыстың-на кылып тооудар ужурлуг ажылдарывысты ол-бо удуртукчуларже чууй кагжып турувуста, үе-шаг бисти манаар эвес. Чылдагааннар дилээр болзувусса олар муң чок. Хая көрнүп четтикпээнивисте-ле күскү дүжүт ажылдары дораан келир.

Часкы тарылганың байдалын ТР-ниң Статистика талазы-биле күрүне комитединиң июнь 3-түн байдалы-биле дамчыткан медээзин езугаар алырга, республикада ниитизи-биле 59108 гектар шөлде тараа культураларын, оон иштинде кызыл-тасты 52956 гектар черде чашкан. Бо чугула ажылдарже Таңды кожуун улуг кичээнгейни угландырып, кол чемивис — кызыл-тасты 16860 гектар шөлде тараан. Бии-Хем — 10089 гектарны, Каа-Хем — 8980. Кызыл кожуун — 5961 гектар черде кызыл-тасты чажып, тарылганың темпизин шапкынчыткан. 1995 чылдың бо үези-биле деңнээрге, республикада часкы тарылга чүгле 69.6 хуу чоруп турар.

Чеди-Хөл, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа кожууннар тараа чаштырылгазын эрткен чылга бодаарга 50 хуу безин чедирбээни дээрге удуртукчуларның дааңган ажылынга ээ-харыысалга чогун болгаш органзас чок чорукту бадыткап турар болгаш чогуур хемчеглерни дарый алырын негеп турар. Хүндүлүг чемивис болур чиңге-тарааны 210 гектар шөлде тарып чашкан. Улуг-Хем кожуун — 160, Каа-Хем ону 60 гектар черде тараан. Өске черлер чиңге-тараа өстүреринче кичээнгей салбайн турары хараадаңчыг.

Танов **ЧИГДЕН.**

ЧАЙЛАГЛАП ЭГЕЛЭЭН

Сүт-Хөл кожууннуң «Алдан-Маадыр» совхозта төрүүр 1848 хойдан 1756 хураганны камгалап алган.

Кадарчылардан Доскаар Кочааевич Моңгуш тергиин көргүзүгнү чедип алган. Ол төрүүр 253 хоюндан 380 хураганны менди камгалап алган, торуктуруп турар. Мал азыраары — бай-байлак чурттаарының үндезини деп чүвени билир ажылынга эки көргүзүглерни чедип ап турар хойжулар ук совхозта эвээш эвес. Чижээ Омак Бегзиевич Ондар төрүүр 244 хойдан 258 хураганны, Николай Дудерович Ооржак, Эрес-оол Ыргак-оолович Сарыглар олар база чаш хураганнарны 100 хуу камгалап алганнар.

Совхозтуң малчыннары одар-билчиирлиг Манчүректиң Чалбак-Баары, улуг-биче Күгга-Адырлар, Хөлчүк-Аксы болгаш өске-даа черлерже чайлаглап көжүп эгелээн.

Роза ОНДАР.
совхозта зоотехник-организакчы.

Тываның даштыкы экономиктиг харылзаалары

БАШТАЙГЫ ХАРААЧЫГАЙ

Орус чоннуң «Баштайгы хараачыгай кышты кылбас» дээн чугаазы бар. Ооң утказы — кыш соонда ийи-чаңгыс хараачыгай көстүп келзе-даа, час келген деп санаары элек дээни ол. Ындыг-даа бол, канчаарга-даа частың бир эге демдээ, ооң ылап-ла чоокшулап келгениниң бүзүрелдиг бадыткалы ол болдур ийин, час черле келир.

Алызында барып, Тываның тураскаалдыг хүннер бижилгезинге ыяап-ла кирер ужурлуг болуушкун — республиканың даштыкыда бир дугаар төлээ чериниң ажыттынганы. Ол болза Италияда Тыва Республиканың фирмаларының болгаш бүдүрүлге черлериниң төлээ чериниң ажыттынганы-дыр. Итальяннар-биле кады ажылдажыр бодааннар боттары-ла баш муңчулуп турбас, төлээ чериниң дузазын, ооң харылзаштырыкчы аргаларын ажыглаар апаар.

Чоокта чаа, апрель айның ийиги чартында, Тыва Республиканың Чазааның баштыңының бирги оралакчызы, даштыкы экономиктиг болгаш чурттар аразының харылзаалар сайыды В. Б. Салчак ол чуртка чедип, төлээ чериниң ажыдарынга хамаарышкан боттуг ажылдарны кылгаш келген. Сайыт-биле ол дугайында чугааны «Шынның» корреспондентизи чоруткан:

— Валерий Болай-оолович, Италияже чорууңарның кол сорулгазын солунуң номчукчуларынга таныштырып көрүңерем.

— Эрткен чылдың төнчүзүнде бистиң республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың Италияга чедип, аңаа республиканың фирмаларының болгаш бүдүрүлге черлериниң төлээ черин ажыдарының дугайында дугуржулгалар кылгаш келгенин номчукчулар сактыр ужурлуг. Мээң кол-ла сорулгам — ону амыдыралга боттандырары болган чүве.

— Силерниң аңаа элээн үр, бүдүн неделя дургузунда ажылдааныңарны бодап көөрге, ол херек амыр-ла эвес болган хире-дир аа?

— Шын эскердиңер, амыр чүве кайда дээр. Кижиниң канчап-даа манаваан айтырыглар суг тургустунуп кээр боор чорду.

Чижээлээрге, Римге ужудуп чеде бээримге, мени бистиң Чазаавыстың доктаалы-биле Тываның фирмаларының болгаш бүдүрүлге черлериниң Италияда төлээзи кылдыр томуйлаткан В. В. Лукьянчук уткуп алды. Оон-биле чолукшужуп, кезек чугаа соонда: «Төлээ чериниң бажыңынче тутсуп орар бис бе» — деп мындыг мен. Кижим: «Оон бар эвес, гостиница бээр бис» — деп мындыг. Манавааным бир айтырыг ол болду.

Шагда-ла томуйлап каан төлээвистиң мынчага чедир чүге чүү-даа чок болганын сайгарып чугаалаштывыс. Херектиң ужуру мындыг болду: Лукьянчукту бис төлээ кылдыр томуйлап турувуста, ол «Дука Агроинвест» деп итальян фирманың Россияда төлээзи турган кижи. Бодунуң билиг-мергежили шырак, элээн каш дылды, оон иштинде итальян дылды эки билир, аңаа он беш чыл чурттаан кижи боорга ынчанганывыс ол чүве. Оон-на ужурундан итальяннар-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага «Итальян талага Тываны «Дука Агроинвест» фирма төлээлээр» деп пункт киирген турган бис. Бистиң Италия-биле харылзаштырган, улуг дузаны көргүскен фирма ол-ла болгай. Оон ээзи дээрги М. Сульприцио ол пунктуну бодунуң-биле бир тускай хүлээп ап, фирманың удуртукчузу болганда, бодун, чымчады чугаалаарга, боду төлээ кылдыр «томуйлап алган» кижи боор-тур. Оон уламында Чазак доктаалы-биле томуйлаткан В. Лукьянчук биле М. Сульприционуң арaзынга чөрүлдээ үнген, баштайгызы фирмадан үнүп чоруткан. Ынчангаш бистиң төлээвистиң чүү-даа чок артканы ол.

Чүвениң шынын чугаалаар апаар, дээрги М. Сульприцио төлээниң эргелерин бодунга боду алгаш, аңаа олурбаан кижи чорду. Фирманың офизинде (албан чериниң бажыңы) төлээ черин бадыткаар тускай оран-саваны дерип алган: ында Тыва Республиканың ыдык демдектери — Тугу, Сүлдези-даа бар. Бистиң сүлде-демдээвисти парлап каан, орус, итальян бижимелдерлиг албан езузунуң бижии безин бүгү негелделер езугаар белеткеттинген. Оон кадында ол черле шимченгир, дүрген сайгарлып билир бизнесмен 4 итальян фирма-биле дугуржулганы кылып, херекти элээн чылдыра берген кижи болду. Ол дээрге — аът эъдинден консервалар, өске-даа продукция бүдүрер «Чипе», дүк болбаазырадыр, ону эчис-түңнелинге чедирер «Ланиза», алгы-кеш-биле ажылдаар «Бекетти» болгаш «Ди Лоренци» деп пластмасс савалар бүдүрер, суук бүдүмелдер савалаар фирмалар-дыр. Оларның-биле дугуржулгалар чогумчуп, шуудай бээр болза, кайы-даа талаларга ажыктыг болур болбайн канчаар.

— Ажыт-чажыт чокка чугаалаарга, ол ийи кижи эргелер хүнаашкан улус-ла-дыр. Кандыг түңнелге келдиңер?

— Шынап-ла, белен эвес айтырыг тургустунуп келген. Албан езузу-биле томуйлаткан Лукьянчукту камгалааш, ажыл-херекти элээн шуудады берген дээрги М. Сульприцио-биле чөрүлдээлежир, эгелээн дугуржулгалар үзер дугайында чугаа-даа турбас ужурлуг. Маңаа ам аажок бодамчалыг, бүгү талаларга таарымчалыг, кымны-даа хомудатпас ажыл-херек чорудары эргежок чугула апарган. Бодап көөрүмге, ниити күжениишкиннер-биле ону боттандырып шыдаан хевирлиг бис.

Бо талазы-биле улуг дузаны биске «Чипе» фирманың ээзи дээрги У. Пильюччи көргүскен: төлээ черин ооң офизинге каш өрээл кылдыр бүрүткеттивис. Бүрүткел документациязының белеткелиниң чарыгдалдарын ол бурунгаар көрүштүг, кады ажылдакчыларының херекселдеринге дыңнангыр, топтуг сайгарлыкчы колдуунда бодунга алган, ооң офизинде ажыглап турарывыс шөл дээш төлевирни база ам дээрезинде негевес деп дугурушкан бис.

— Төлээ чери бүрүткеттинген, ажыттынган, ажылдап кирипкен деп болур ышкажыл?

— Ооң боттуг ажылдап эгелээринге эге капитал черле херек. База бир нарын айтырыг ол болган. Маңаа база-ла демги фирмаларывыстың удуртукчулары-биле эң таарымчалыг арганы тыптывыс ышкаш: Тыва-биле кады ажылдажылга чорудар фирмаларның консорциумун (кандыг-бир саң-хөө чорудуун кылыры-биле эвилелдешкен фирмалар, бүдүрүлгелер каттыжышкыны) тургустувус. Ону «Промо-Тыва» деп адаан. Чиңгине директору дээрги У. Пильюччи болган. Төлээ чериниң эге капиталы ол фирмаларның улуг салыышкыннарындан кылдынган.

— Эгелээн ажыл-херектиң үре-түңнелин кажан манап болурул?

— Баштай ол фирмаларның, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары, төлээлери биске кээп, бистиң байдалдарывыс, ынаар чорудар чиг эдивис-биле таныжар, чедир дугуржур, сүмележир, таарыштырар ужурлуг айтырыглар эвээш эвес. Дээрги У. Пильюччи эң чоокку үеде биске келир ужурлуг кижи.

Баштайгы шенелде чиг эдивисти — 50 тонна аът эъдин, 5 тонна дүктү бо хүннерде Италияже чорудар бис. Ооң шынарын, ажыглап боор аргаларын аңаа база тодарадыр, түңнел үндүрер апаар. Шупту чүве чогумчалыг шиитпирлеттинер болза, чартык чылдан бээр боттуг үре-түңнелдер көстүр ужурлуг.

— Эът, дүк, алгы-кештен кайы хире ажык, дорту-биле чугаалаарга, акша-хөреңги ап болур бис?

— Баш бурунгаар ол хире олча-ажыктыг болур бис, ынчаны алыр бис дээри берге. Кол-ла чүве мындыг: бистиң ол ажыл-херээвис чогуп, боттуг ажык кирип эгелээр чүве болза, бистиң ынаар чорудар продукциявыстың бүдүрүкчүлери — малчыннарның сонуургалы бедиир, хей-аъды көдүрлүр, мал ажылының моон соңгаарты хөгжүлдезинге улуг идиг болур, чаа ажылчын туруштар тыптыр ужурлуг. А амгы рынок байдалдарында кол чүүлдер ол ышкажыл. Ону боттандырар баштайгы төлээ чериниң даштыкыда бүрүткеттинген, ажыттынганы ол. Чүү-даа чүве эгелиг болгай, ооң моон соңгаарты салым-чолу херектиң канчаар эгелээнинден улуг хамаарылгалыг, ынчангаш, Бурган өршээп, баштайгы төлээ черивистиң ажыл-чорудулгазының чедиишкинниг болурун күзээр кижи-дир мен.

ТҮҢНЕЛ ОРНУНГА. Чугаа эмин эрттир тодаргай, узун болган чадавас. Ынчалза-даа ону албан-биле ынчаар чоруткаңын дыңнадып каар ужурлуг мен.

Төлээ чериниң оран-савазы, ону тургузар акша-хөреңги чок, томуйлаттырган төлээни харылзаштырыкчы фирма хүлээп албайн турар дээн барымдаалар-биле В. Б. Салчак куруг чанып келген болза, Чазак улуг хомудал-биле хүлээп ап, ооң-биле чөпшээрежир ужурга таваржыр турган боор. Ындыг нарын айтырыглар тургустунуп турза-даа, сайдывыстың оларны тывынгыр шиитпирлээни — чаа тургустунуп орар тыва дипломатияның база чедиишкини болур ужурлуг деп санаар мен. Ооң-биле бистиң Чазаавыска, Даштыкы-экономиктиг харылзаалар яамызынга байыр чедирип каары черле артык эвес.

Чугааны Николай **БАЗЫР** чоруткан.

КҮРҮНЕ АППАРАДЫН КЫЗЫРАР

Саң-хөө айтырыглары бергедеп, бирги ээлчегниң чарыгдалдарын акша-биле хандырар бюджет хөреңгилериниң чедишпейн турарын барымдаалааш, Тыва Республиканың хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппараттарының ажылын дээштиг болурун болгаш оларның шалып ажылдаарын чедип алыр сорулга-биле «Республиканың хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының аппаратының саны база аңаа үндүрүп турар чарыгдалдарның чамдыызын кызырар дугайында» Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыының төлевилелин белеткеп турар. Яамыларның, ведомстволарның, кожууннар болгаш Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагырга аппараттарын ортумаа-биле 15 хуу кызырарын көрүп турар.

Чамдык яамыларны болгаш ведомстволарны каттыштырарын, Чазак Баштыңының оралакчыларының санын кызырарын, кадрларны эде тургузарын база көрүп турар. Бодунуң аппаратының санын болгаш аңаа үндүрүп турар чарыгдалдарны ортумаа-биле 15 хуу кызырарын Тыва Республиканың Дээди Хуралынга база саналдаан. Дээди Хуралдың Даргазының, Дээди Хуралдың Даргазының оралакчызындан база парламентиниң комитеттер даргаларындан аңгыда, депутаттарның чамдыызын хоойлужудулга органнарынга хөй-ниити эгелээшкиннер-биле (хостатпаан байдалга) ажылдадырынче шилчиирин, оларның бүрүн эргелериниң хуусаазы доозулгуже депутат стипендияларын төлээр дугайында айтырыгларны өөренип көөрүн Дээди Хуралга саналды бир вариант кылдыр киирерин көрүп турар. Тыва Республиканың Президентизиниң Чарлыының төлевилелин белеткеп турар үеде хоойлу ажылдап кылырының ажыл-чорудулгазы дээш В. А. Петренко чижектиг чамдык депутаттар шаңналдар ап турганының барымдаалары илерээн. Депутаттар парламентиде доктаамал үндезинге ажылдап турар болгай. Биргээр чугаалаарга, ол дээрге оларның дорт ажылы-дыр, олар ол дээш эвээш эвес шалыңны ап турарлар.

Бир эвес парламент депутаттары республиканың саң-хөө талазы-биле берге байдалын угаап-бодааш, ындыг янзылыг санал-биле чөпшээрежир болза, олар республиканың чонунуң хүндүткелин алыр ийик. Чарлык төлевилелиниң чогаадыкчылары Дээди Хуралдың ажылының дугайында конституссчу чүүлдерни барымдаалаан. Чижээ, 32 депутат доктаамал үндезинге ажылдаар ужурлуг деп чүвени Конституцияның 62 чүүлүнге айытпаан. Ынчаарга Дээди Хурал болза күрүне эрге-чагыргазының хоойлужудулга болгаш төлээлелге органы боол, «доктаамал үндезинге ажылдаар» деп Конституцияда айыткан чүүлдү бо органның ажылының доктаамал принциви база хөй-ниити эгелээшкиннер-биле доктаамал эвес ажылдап турар депутаттар кылдыр билзе чогуур. Биргээр чугаалаарга, депутаттар хөй-ниити эгелээшкиннерге ажылдап турда, парламентиниң даргазы, ооң оралакчызы, комитеттер удуртукчулары болгаш Дээди Хуралдың аппарады доктаамал үндезинге ажылдап турар болгай. Бюджет бергедеп турар үеде республиканың социал-экономиктиг байдалын депутаттарның угаап-бодаар база күрүне аппарадын кызырар талазы-биле боттуг базымнарны кылыр үези келген. Республиканың күрүне аппарадының «хөөй бергенин» олар доктаамал шүгүмчүлеп-даа турганнар. Күрүне аппарадын кызырарын республиканың хөй-ниитизи бодалы деткип турарын демдеглээри чугула.

Тыва Республиканың Президентизиниң болгаш Чазааның парлалга албаны.

В. Х. Сүге-Маадыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

1. Тыва Республиканың Россия Федерациязының Президентизиниң чанында доктаамал төлээлекчизиниң албан-дужаалындан Владимир Хертекович Сүге-Маадырны ооң бодунуң билдириишкинин езугаар болгаш өске ажылче шилчиири-биле холбаштыр дедир кыйгыртыр база хостаар.

2. Бо Чарлык ону аңаа ат салган хүнүнден эгелээш күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.
1996 чылдың июнь 1.
№ 463. Кызыл хоорай.

Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Тыва Республиканың доктаамал төлээлекчизиниң албан-дужаалындан В. Х. Сүге-Маадырны дедир кыйгыртырынга болгаш хостаарынга чөпшээрежилгени бээр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Россия Федерациязының Президентизиниң чанында Тыва Республиканың доктаамал төлээлекчизиниң албан-дужаалындан Владимир Хертекович Сүге-Маадырны дедир кыйгыртырынга болгаш хостаарынга чөпшээрежилгени бээр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кызыл хоорай, 1996 чылдың май 31.

Тыва Республиканың Өртке удур камгалалдың ажылдакчызының хүнүн доктаадыр дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫҢ (ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ) ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазааның саналынга, Тыва Республиканың Конституциязының (Үндезин Хоойлузунуң) 63 чүүлүнүң 29 пунктузунга үндезилээш, Тыва Республиканың Дээди Хуралының доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Өртке удур камгалал ажылдакчызының хүнүн июль 15-те (чыл бүрүде) кылдыр доктаадыр.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ.
Кызыл хоорай, 1996 чылдың май 31.

Россия Федерациязының Хамаарышпас чоруунуң хүнүн Кызылга байырлаарының план-хемчеглери

Тыва Республиканың Чазаа июнь 12-де болур бо байырлалче бүгү чоннуң келирин чарлап тур. Аңаа болур чүүлдер болза:

10.00 — 13.00 шактарда — уруглар «Заря» теплоходка [illegible] чорук кылыр.

10.00 — 16.00 шактарда — бир дугаар соңгуур аныяк соңгукчулар паспорт езугаар республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейин халас көөр.

10.00 — 21.00 шактарда — массалыг селгүүстээшкиннер, спортчу маргылдаалар:

Хөл шыдыраага дүрген ойнаарының республика чергелиг маргылдаазы «Арат» шөлүнге болур (аңаа киржир күзелдиглер шыдыраазын болгаш шыдыраа шактарын боттары ап алгаш келир).

ТР-ниң спорт кур комитединиң стол теннизинге байырлал маргылдаазы Кызылда эмчи училищезиниң спорт залынга эртер. Күзелдиг кижи бүрүзү аңаа киржип болур.

Национал парктың спорт шөлдеринге Кызылдың шилиндек командаларының хөл бөмбүүнге маргылдаазы. Аңаа Айыыл чок чоруктуң федералдыг албаның, ИХЯ-ның командалары, ол ышкаш «Полиция», «Башкы», «Эмчи» болгаш өске-даа командалар киржир.

17.30 — 23.30 шактарда — «Арат» шөлүнге «Бадыла, азы аштырып алыр сен» деп аныяктар дискотеказы.

Россия Федерациязының Хамаарышпас чоруунуң хүнүнге тураскааткан байырлал фейерверги.

Байырлал-биле, эштер!

Спортчу маргылдаалар дугайында тайылбыр алырда 2-48-63 болгаш 3-23-92 телефоннарже долгаар.

ОРГКОМИТЕТ.

РЕСПУБЛИКА ПРОКУРАТУРАЗЫНДАН

«Шын» солунда 1996 чылдың май 30-де, «Тувинская правда» солунда 1996 чылдың июнь 1-де үнгүлээн «А прокурор удур турган» деп чүүлдерге харыы.

Республика прокуратуразы «Россия Федерациязының прокуратуразының дугайында» Хоойлуга дүүштүр эрге-хоойлу камгалаар өске-даа органнар-биле кады кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдирер, аар кем-херек үүлгедиишкиннерин илередир болгаш истээр талазы-биле хемчеглерни ап турар. Күүсекчи болгаш хоойлужудулга эрге-чагырга органнарының хоойлу-дүрүмнү, ооң иштинде бюджет хөреңгилерин шын ажыглап, шалыңны өйшаанда бээрин сагып турарының талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

Прокуратура, истелге болгаш суд органнарының ажылынче дүрүм езугаар эвес холгаарлап, Тыва Республиканың Президентизин будулдуруп, эпчок байдалга киирип турары таарышпас.

Буруулуг кижилерге хамаарыштыр хоойлуда эң шыңгыы көрдүнгенин езугаар харысалга онаарының дугайында айтырыг тургустунар.

Анатолий ДАМБА-ХУУРАК.
ТР-ниң прокурору, юстицияның 3-кү чергезиниң күрүне чөвүлекчизи.

Суг оруу ажыттынган

ЭЖИНДИРИИШКИН ЭГЕЛЭЭН

1996 чылдың чайы келген. Тываның суг ажылдакчыларының чымыштыг ажыл-ижи эгелээн. «Тываның суг аргыштырылга компаниязы» акционер ниитилелдиң баштаар чериниң даргазы Олег Витальевич ПЕТРОВКА ужуражып, бо чылгы эжиндириишкинниң дугайында сонуургаан айтырыгларымны салдым.

— Эжиндириишкинни май 15-те эгелээр деп медээ сагындырып турган болгай силер, бо чылын канчап [illegible] эгелеп турар апардыңар, [illegible] тодарадып көргүзеңерем, Олег Витальевич?

— Эжиндириишкинни май 15-те эгелеп болурунуң аргазы турган, ол үеге чедир бис шупту теплоходтарывысты септеп кылып алдывыс. Ынчалза-даа судноларның чоруур суг оруунуң Үстүү-Енисей районунуң Тожуже чоруур теплоходтарның суг оруунуң демдектерин чогуур үезинде салбаанында болуп турар. Оон чылдагааны чүдел дээрге, ол демдектерни кылырының будун чылдың өртээн Чазактан негээш олурупкан. Бо рынок үези черле ындыг — чүү-даа чүве акша төгерикке үскен турар. Май 31-де ТР-ниң Чазаа 60 млн. рубльди шилчидип берген, ам бо хүн июнь 3, амдаа суг оруктарында демдектер салдынмаан-дыр. Ам канчаар боор, Үстүү-Енисей районунуң могадышкының манап чадап кааш, шенелде эжиндириишкинни июнь 1-де эгеледивис.

Тожу кожуунну Кыдыкы Соңгу чүкке хамаарыштырып каан болганда, ынаар чоруур чүъкту бистиң саададыр эргевис чок. Суг демдектери салбаан-даа болза, ону чеже манаар деп. Тожу кожуунда кывар-чаар чүүлдер бергедеп турарын өөренип көргеш, эң-не арга-дуржулгалыг капитаннар Г. Блинов, Е. Решетов, А. Ковалев суглар бо чылдың баштайгы чүъгүн Тожу кожуунга чедиргеннер. Биске тускай нефтепродуктулар сөөртүр кылдыр кылып каан баржалар бар. Олар өске баржалардан шуут ангы, мында ажылдың айыыл чок чоруунуң шупту дүрүмнери сагыттынган. Ону доктаамал хынап турар бис.

1996 чылда сөөртүр чүъктерниң керээзин организациялар-биле чарып алгаш, ажылдап эгеледивис. Эң-не кол чагыгларның бирээзи — Тожуже будун чылдың ажыглаар кывар-чаар чүүлдерин сөөртүп чедирери болур, оон-биле чергелештир ол кожуунче аъш-чем продуктуларын сөөртүп чедирер, кол чагыкчылар Тожунуң кожпозу, ТР-ниң Хереглекчилер эвилели болур. Оон-даа өске 10 хире организациялар, биче бүдүрүлгелер, арат ажыл-агыйлары дээш, улус-ла хөй. Ажыы-биле чугаалаарга, сөөртүр чүък чедер.

— Шупту чеже теплоходтар ажылдап турарыл, оларның техниктиг байдалы кандыгыл?

— Бо чылгы эжиндириишкинге черле багай эвес белеткендивис, бисте шупту 20 теплоходтар бар, оларның ийизи чүгле пассажирлер аргыштырар. Тожуга чедир билет өртээ 60 муң рубль, арткаанныры чүък сөөртүр. Шуптузу ажылдап турар. Бо чазын шупту судноларның экипажтары аттестацияны болгаш эмчи комиссиязын эрткен. Маңаа эң-не кол чүве — судноларшупту кадрлар-биле четчелеттинген, теплоходтарның техниктиг байдалын хүлээп ап турган комиссия эки деп демдеглээн.

— Рыноктуг экономикаже шилчилге үезинде акша төгерик айтырыы кайда-даа бергедеп турар, ол талазы-биле силерниң бүдүрүлгеңерниң байдалы кандыгыл?

— Ол талазы-биле байдал бисте чүгээр, бис кажан-даа Чазактан акша дилевээн бис, ону боттарывыс ажылдап ап турар бис. Кандыг-даа Чазак акшаны үлеп орбас, ону ниитилелдиң хөгжүлдезинге чарыгдаар ужурлуг, рыноктуң негелдези-даа ындыг. Бис Чазактан акша айтырар хамаанчок, акшаны Чазакка бээр ужурлуг бис.

— Эжиндириишкин эгелээри дээрге, суг-аргыжылга оруунуң ажылдакчыларынга улуг байырлал болур болгай, силерниң бо адырга ажылдаанңарның каш дугаар чылы боол турарыл?

— 1961 чылда Красноярскиниң Дудинка хоорайга балык ажыл-агыйының техникумун дооскаш, ол-ла хевээр салымым суг оруу-биле холбашкан. Тывага 1974 чылдан бээр ажылдап тур мен. Бо чылын суг оруунга ажылдаанымның 35 чылы боол турар. Бо үениң иштинде чүнү көрбедим, чүнү кылбадым дээр, Тываның арыг суу, агаар-бойдузу меңээ таарышкан. Чурттап турар үевис чеже-даа берге болза, коллективти, эш-өөрүмнү, ниити ажылывысты рыноктуң негелдезинге дүүштүр тургузуп шыдаан мен деп чугаалап болур.

Эжиндириишкин суг оруунуң ажылдакчыларынга улуг байырлал болуру шын. Бодап көрүңер даан, октябрьда эжиндириишкин дооступ, май төнчүзүнде эгелээр, 8 ай иштинде эжиндириишкинге белеткенип кээр. Чамдык капитаннар дүжеп турган болгулаар, бодунуң мергежилинге ынак деп чүве ол-дур. Тожуже суг оруу Сибирьде эң берге суг оруктарынга хамааржыр, ынчангаш бистиң теплоходтарның капитаннары чылдың-на бедик шынарлыг аттестацияны эртип турары таварылга эвес. Эжиндириишкинниң 4 айында бисти конторадан тывары берге, чаңгыс шак-даа биске үнелиг. Шупту чүъкту, ажылды бисте чурум езугаар графиктеп каан, ол үрелирге-ле, бүгү чүве сандараар. Ынчангаш бисте чурум кончуг шыңгыы. Ажыл шагы үзүп, озалдаар кижи турбас.

— Тодаргай интервью бергениңер дээш улуг-биле четтирдим, Олег Витальевич, чымыштыг ажыл-ижиңерге чедиишкинни күзеп каайн.

Сергей ХЕРТЕК.

Президент соңгулдаларынга уткуштур

ОКТЯБРЬНЫҢ № 11 СОҢГУЛДА УЧАСТОГУНДА БАЙДАЛ

Кызыл хоорайда Октябрьның № 11 соңгулда участогу Тываның хереглекчилер ниитилелдериниң эвилелиниң баштаар чериниң делгем, арыг-силиг, чырык бажыңының адаккы каъдында туруп турар. «1996 ч. июнь 16, улуг-хүн, Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдалары» деп тыва, орус дылдар кырында бижимелдиг дыка улуг хемчээлдиг ийи соңгулда календарын кирер эжиктиң ийи талазында, «Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Федералдыг хоойлудан ушта бижиилгени кылган улуг плакатты бажыңның адаккы каъдында хананың көскү черинде аскан болду.

Участоктуң соңгулда комиссиязының ажылын созуургап көөр сорулга-биле баштайгы комиссия кежигүнү А. Ш. Доржу-биле, оон даргазында комиссия даргазы Б. П. Шокпаа, эң сөөлүнде комиссия даргазының оралакчызы Г. Т. Байыр-оол-биле чугааны кылдым. Президент соңгулдаларынга чедир каш-ла хонук арткан турда-ла, участоктуң соңгулда комиссиязының ажылы чаа эгелээн азы кидин түлүк чоруп турар-дыр деп бодал эгезинде мээң сагышкымга кирип келди.

Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының хүнү июнь 16-га чедир эвээш хонуктар **арткан турда-ла, участоктуң** соңгулда комиссиязында байдал дыка дүвүренчиг-дир деп түңнелди кылдым. Бирээде, соңгукчулар даңзызын олар таныжып көөр кылдыр соңгулдалар хүнүнге чедир 30 хонуктан орай эвесте чарлап аскан турарын «Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» **Федералдыг хоойлунуң 27-ги чүүлүнүң бирги кезээнде** дорту-биле айыткан. Бо участокта ол хуусааны үреп, хажыткандан бээр чартык ай ажыг үе эрткен: мен бодум **Октябрьның № 11** соңгулда участогунга хамааржып турар кижи мен, а мени соңгукчулар даңзызынга канчаар кииргенин тодаргайлап көөр аргам чок болду. Ынчангаш бо участокка **хамааржыр 1300 ажыг** соңгукчулар ындыг тодара**дышкынны кылыр,** соңгукчулар даңзызы-биле таныжар аргазы чок ышкажыл.

Ийиде, бо участок комиссиязының чаңгыс кежигүнү болгаш комиссия даргазының оралакчызы боттарының кол ажылындан хостаткан болгаш, чүгле иелээн ажылдап, четтикпейн чоруп турар. А участоктуң соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары амга чедир боттарының кол ажыл-албанындан хостал**ып албаан болгаш, соңгулда бе**леткелинче езулуг шымныгып кирбээн.

Участоктуң соңгулда комиссиязының даргазы Б. П. Шокпаа-биле мээң арамга мындыг чугаа болду.

Айтырыг. Соңгукчуларның даңзызын участоктуң соңгулда комиссиязы Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының бадылаан майыын езугаар ийи экземпляр кылдыр тургускаш, бир хуузун соңгулданың хамаарышкан девискээр комиссиязынче соңгулдалар хүнүнге чедир 16 хонукган орай эвесте чорудуп бээрин «Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 25 чүүлүнде айыткан болгай. Силерниң участокта соңгукчуларның узун даңзызын мынчага чедир тургуспаан болгаш Федералдыг хоойлуда көрдүнген хуусаа хажыттынган-дыр. Ооң кол чылдагааны чүдел, Бежен-оол Петрович?

Харыы. Соңгукчуларның узун даңзызын тургузар талазы-биле чугула ажыл бистиң участокта дыка улуг бергелерге таваржып, ук даңзыны чедир тургузарын, соңгукчуларның кайда чурттап турарын, паспорттарының барын-чогун, бажыңнарынга азы квартираларынга киир бижиттингечин тодаргайлап чадап тур бис. Бистиң участоктуң девискээринде соңгукчулар колдуунда хөй каът бажыңнарда чурттап турар. 1995 чылдың декабрьда болган соңгулдалардан бээр безин хөй соңгукчулар квартираларын садыпкаш, өскээр көжүп чоруй барган, а ук квартираларның чаа чурттакчылары соңгукчулар даңзызында кирбээн болгаш, хоорай чурттакчылары кылдыр амга чедир паспорттарында киир бижиттинмээн боор чүве-дир. Өске черлерден Кызылга көжүп келгеш, квартиралар хөлезилеп алган хамаатылар база бар. Киир бижидериниң чуруму аажок нарын, харын даржыктыг, хөй өртек-хөлези төлээр болганда, ол соңгукчулар паспорттарында база киир бижиптээн. Хөй соңгукчуларның квартираларынга соңгулда комиссиязының кежигүннери чеде бээрге, оларны киирбейн, харын үндүр идиптер таварылгалар база бар. А эвээш эвес соңгукчуларның бажыңнарында ызырар ыттар база бар. «Оорлардан, халдакчылардан коргар бис, силерни танывас бис» деп, медеглээш, квартираларынче участоктуң соңгулда комиссиязының кежигүннерин киирбейн турар соңгукчулар бар. Бо бүгү чылдагааннарның уржуунда соңгукчуларның узун даңзызын тургузары саадай берди.

Айтырыг. 1995 чылдың декабрь 17-де болган соңгулдаларга Кызыл хоорайда соңгукчуларның чүгле 50 3 хуузу бадылаашкыннарга киришкен болгай. А бо соңгулдаларга силерниң участокта соңгукчуларның чеже хире хуузу бадылаашкыннарга киржип болур деп бодаар силер?

Харыы. Бо соңгулдалар үезинде бистиң участокта соңгукчуларның 30 хуузу бадылаашкыннарга киржир болза, экизи-ле ол деп бодаар мен.

Айтырыг. Чүге? Чылдагааны чүдел?

Харыы. Бирээде, кандыг-даа соңгулдаларны чылдың февральда, мартта, харын апрельде безин эрттирери чиик боор чүве чоржук. А бо соңгулдаларны эрттирер айын, хүнүн шилип алган үези дыка таарымча чок деп бодаар мен. Чүгле көдээниң эвес, харын хоорайларның безин хөй чурттакчылары ол үеде тарылга-суггарылга, огород, сад ажылдарынга хаара туттунар. Чижээ, Кызыл хоорай төвүнүң кыдыында Улуг-Хемниң оң болгаш солагай талаларында, ылаңгыя Боом чанында, Кара-Хаак бетинде дачаларынга хөй соңгукчулар амгы үеде ында доктаамал чурттап, ажылдап турар. А бо чылдың июнь 1-ден эгелеп ынаар чаңгыс катап безин баарының хоорай автобузунга олурар хөлезини 1500 рубль болу берген-дир. Ынчаарга соңгулдалар хүнүнде бадылаашкыннарга киржирин күзээн соңгукчуларга ынчан **3000 рубль чок болза, хоорай** автобустарынга олурар аргазы чок, анаа-ла көрүп алган турар ужурга таваржыр апаар.

Ийиде, бо соңгулда участогунуң девискээринде ийи өөредилге чериниң студентилериниң нийти чурттаар бажыңнары бар: Кызылдың коммерция техникумунуң **болгаш Красноярскиниң күрүнениң** агроүлетпүр университединиң Тывада салбырының. Соңгулдалар хүнүнде үстүнде адааным өөредилге черлериниң студентилериниң хөй нуруузу көдээже чоруй барган турар. А оларга соңгукчулар даңзызындан үндүр бижиир болгаш өске черлерниң соңгулда участоктарынга бижиглээр шынзылгаларны тыпсыр аргавыс барык чок: Россия Федерациязының Төп соңгулда комиссиязының бадылааны ындыг шынзылга майыын биске чүгле 10-ну берген.

Үште, участок девискээринде ортумак назылыг болгаш оорган куду назы-харлыг эвээш эвес соңгукчулар бистиң участок комиссиязының кежигүннеринге мынчаар медеглеп турар: «**Бадылаашкыннарга киржир** хөңнүвүс чок, кымны-даа соңгуп каарывыска, амыдыралга чүү-даа экиживес, өскерилбес».

Айтырыг. Силерниң чугаалааныңар чылдагааннарның хөй нуруузу-биле чөпшээрежир-дир мен. Ынчаарга чурттуң, Тываның келир өйде, кижи бүрүзүнүң салым-чолунга **төөгүлүг болгаш** шиитпирлиг ужур-дузалыг бо соңгулдаларга бадылаар эргелиг хамаатыларның идепкейлиг киржилгезин хандырарынга чүнү кылза чогуур деп бодаар силер, Бежен-оол Петрович?

Харыы. Бирээде, Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларынга Тыва Республиканың соңгукчуларының идепкейлиг киржилгезин хандырар талазы-биле хемчеглер дугайында Тыва Республиканың Чазааның тускай доктаалын дөп-дораан хүлээп алырын амыдырал негеп келген деп бодаар мен. Чижээ, Кызыл, Ак-Дозурак хоорайларның болгаш кожууннар төптериниң автооустарының 1996 чылдың июнь 16-да хүндүскүнүң 10, 12, 14, 16 шактарда дачаларже, чурттакчылыг **чоок-кавының, өске-даа черлеринче баар рейстеринге** паспорттуг болгаш бадылаар эргениң № 9 шынзылгазын туткан соңгукчулар халас олурарын ол доктаалга айтыры, ооң чарыг**далдарын дуглаарынга** акша-хөреңгилерни тыв[illegible] ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязынга, Сан яамызынга, хоорайлар болгаш кожууннар **чагыргаларынга дагзыры** черле эргежок чугула деп бодаар мен. Ол автобустарга дыңзыг дыңналыр микрофоннарны кошкаш, соңгукчуларны мынчаар чүге кыйгырып болбас деп: «Хүндүлүг соңгукчулар! Бадылаашкыннарга барып киржиринче чалап тур бис, моорлап көрүңер!» Бо бүгү дээрге, ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязының көдүрер айтырыы-дыр ийин.

Ийиде, Кызыл хоорайның өөредилге черлеринден соңгулдалар бүдүүзүнде көдээже чоруур студентилеринге, сургуулдарынга тыпсыр бадылаар эргениң шынзылгаларының арыг майыктарын бүгү соңгулда участоктарынга ТР-ниң Төп соңгулда комиссиязындан четчир кылдыр бээри эргежок чугула. Ынчанмас болза, хөй студентилер, сургуулдар бо соңгулдаларга киржир аргазы чок болу бээр ийик.

Үште, паспорттары чок хамаатыларга паспорттарны азы № 9 шынзылганы тыпсырын, квартираларында, бажыңнарында киир бижидилгези чок чурттакчыларны паспортарынга киир бижиирин бөдүүнчүдери, өртек-**хөлезизин чиигедир дугайында айтырыгны дарый** өөренип көөрү база эргежок чугула деп бодап турар бис. Чүге дизе мындыг организастыг хемчеглерни эрге-чагырганың күүсекчи органнары дүрген боттандырбас болза, хөй соңгукчулар бадылаашкыннарга киришпейн баары илдең ышкажыл.

Айтырыг. Федералдыг хоойлунуң негелдезин езугаар участоктуң соңгулда комиссиязының даргазы, секретары боттарының кол албан-хүлээлгезинден чогуур үезинде түр када хосталган туруп болур болгаш соңгулдаларны белеткээрин, эрттирерин дорт удуртур ужурлуг. Ынчаарга силерни болгаш участоктуң соңгулда комиссиязының секретары Г. А. Фадюшинаны кол албан-хүлээлгелеринден түр када кажан хостаар [illegible]? Бо айтырыгны дүрген шиитпирлевес болза, силерниң **соңгулда участогунда** байдал дыка дүвүренчиг болгаш комиссия даргазының, **секретарының дарый** шиитпирлээр айтырыглары хөй-дүр.

Харыы. Мен хосталып **алырымга, мээң харылаар албан-хүлээлгелеримни** кым күүседирил? Ынчалзажок бо айтырыгны удавас шиитпирлээр арга бар.

Соңгулданың участок комиссиязының даргазы-биле мээң чугаам ооң-биле доозулган.

Алексей ДУГЕРЖАА.

Кожууннар аптекаларында

НАЙЫРАЛДЫГ КОЛЛЕКТИВ

Ажыл-агый, чорук-херек аайы-биле Кызыл-Мажалык суурга чорааныымда, Тыва аптека эргелелиниң сес дугаар аптеказынга болганчок-ла кире дүжер чаңчылдыг мен.

Ооң арыг-силиин, өстүрген тарымал чечектерин, ниити дерилгези аян-шинчи киирип турар. Ооң аңгыда, «Ногаан аптека» деп каан эм оъттар, үнүштер дугайында тускай үндүрүлгеде кандыг эм оъттарны кажан, канчаар чыырын сүмелээн болгаш **өртек-үнезин бижээш, тайыл**бырлап каан. Коллективте шупту 14 кижи ажылдап турар. Оларның иштинде 8 **кижи бедик мергежилдиг тускай эртемниг кадрлар, үжү—**дээди эртемниг. Хөй чылдарда ажылдап келген, ажылын кончуг эки билир, кызымак, төлептиг кыстар ында хөй. Оларга Светлана Чимитовна Чылбак-оол хамааржыр. Ол ышкаш Галина Мартаевна Иргит үр чылдарда ажылдап, аптеканың арыг-шеверин доктаамал тудуп турар.

Ук коллективти аптеканың эргелекчизи Любовь Демьяновна Приходько удуртуп турар. Ол 1974 чылда Томскиниң эмчи училищезин дооскаш, бөгүнге дээр чонунга бараан болуп ажылдап келген. Л. Д. Приходько кайгамчык-ла биче сеткилдиг, кижизиг кижи. Ооң арын-шырайын кезээде хүлүмзүрүг каастап чоруур. Чеже эмнерни чон садып ап келбес дээрил. Улуг-биче, кырганчалыы, а Любовь Демьяновна **оларны эвилең-ээлдек, чазык** хүлүмзүрүү-биле, чылыг сеткили-биле, **эптиг-чөптүг сөзү**-биле хүлээп ап, чоң эмнерни **«ынчан-мынчан келиңер»** деп чөптүг-биле тайылбырлап бээр. Ол шыжыгып, хорадап турбас, кижилер ылгай **көрбес, чазык-чаагай,** хүндүлээчел. Л. Д. Приходько **чонунга хүндүткелдиг, сагыш човаачал, дузааргак, берге таварылгаларда ховар** дээн эмнер айтырарга, кымга-даа дуза чедирерин бодаар **буянныг кижилерниң** бирээзи.

Рыноктуң нарын берге үезинде ажыл-ижинерге кандыг бергелер таваржырдыр деп айтырарга, акша-төгерик үезинде болбайн турарындан кожууннуң төп эмнелге салбырлары алган эмнериниң өртээн үезинде төлевес, өрелиг боол турар. Ынчангаш Кызылдан алыр эмнеривисти акшаны үезинде шилчитпейн бээрге-ле, чүък ында «чыдып» чыдарын ук черниң чурттакчылары билип алза артык эвес. Ынчангаш ол эмнерни хуусаазындан озалдап ап турар бис.

Сөөлгү үеде оът эмнерни калбаа-биле ажыглаары **негеттинип келген. Чон биске мурнунда** ышкаш оът-сиген чыгбас, дужаавас апарган, школачыларны бо ажылга киириштирери база артык эвес, оларны эвилеңдээр, өөредир, удуртуру биолог башкылардан база хамааржыр. Олар бистиң-биле кежээ чарып ажылдаар болза эки-дир деп, Л. Д. Приходько чугаалаар болду.

Найыралдыг коллективтиң ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзеп, үүле-херээ бүдүнгүр, чоруу чогунгур-ла болзунам деп йөрээп каайн.

Валентина ШУРУК.
Барыын-Хемчик кожуун.

АЙТЫРЫГ ШИИТПИРЛЕТТИНГЕН

Чадаанада № 4 аптека аарыг-аржык кижилерге ачы-дузазын доктаамал чедирип турар. Кым-даа кижи аарый берип болур. Аарыг-човуланың эмнедип алыр дээш херек эмнер садып алыры-биле бо аптекада хүнде безин он-он кижилер кээп турар.

Эмнерни аарыг кижилер акша-биле садып ап турарлар. Аптека ажылдакчыларының тайылбырлап турары-биле алырга, эм сатканындан кирген акшаларны күрүне банкызынга дужаап, **оларны шилчиткеш,** аптекага немей эмнерни курлавырлап турар улус болду. Ын**чангаш эм саткан акшалар**дан артыкталыр акша чок. **Бо аптека ТР-ниң аптека** эргелелинге дорт хамааржып, боттары акша-төгерикти баш миннип чарыыр эргези база чогун чугаалап **турарлар.** Акша-шалының, дериг-херекселдерни эргелел дамчыштыр алыр.

Эм сатканындан кирген **акшалар** хыналда-контроль машиназын дамчып эртер ужурлуг. Бо аптекада **чаа марканың ындыг машина**зының чогу-ла шын. Эрги марканың машиназы бар. Кирген акшаны ону дамчыштыр эрттирип келген. Ынчалза-даа ук машинаны ажыглаары күрүнениң реестринде көрдүнмээн. Чаа машина-биле ук черниң эргелели чоокка чедир-ле ол аптеканы хандырбайн келген.

Чоокта чаа күрүнениң үндүрүг инспекциязының ажылдакчылары келгеш 22 млн. рубльге торгааш, ол аппаратты ажылдатпазы-биле хаап кааптар дугайында айтырыгны көдүрүп турган. **Чылдагааны — хыналда**-контроль машиназы чогунда. Оларның негелдези, бир **талазында, база чөп.** Ынчалза-даа ол айтырыгны шиитпирлээри аптекадан эвес, а ооң эргелелинден дорт хамааржыр. Каш хонук бурунгаар ол-ла эргелел чаа машинаны бо аптекага берген. Айтырыг ынчаар шиитпирлеттинген.

Аптеканың коллективи бүгү аарыг кижилерниң **мурнундан үндүрүг инспек**циязының удуртулгазынга оларга онааган торгаалды күш чок болдурарын дилеп турарлар. Оларда ынча хөй акша-даа чок. Эм сатканындан кирген акшаларны торгаал төлээринге кииріштирер апаар болза, кожууннуң аарыг кижилери эм чок **артарлар. Ынчангаш** айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп бээрин коллектив дилеп, манап турар.

Каадыр-оол ТУВАК.
Чөөн-Хемчик кожуун.

ЭМ ҮНҮШТЕР

● **ПХЕНЬЯН.** (РосИТА-СЧТА-ның корреспондентизи **Иван ЗАХАРЧЕНКО**). Диш кедергей аарый бээрге, олуртунмас-чыттынмас апаар, аарып турган черниң кырынга имбир ыяштың дазылының бичии кезиин салыптарга хөлчок аарып турганы чидип, чоорту соксай бээр. Кижиниң ишти долгадып, доктаамал куду олуртуп туруп берген таварылгада, огурецтиң бүрүлерин бичиилеп хээп-хээп, ооң хандызын сы тудуп алгаш ижиптерге, ижинниң долгадыры оожумнап, куду олуртурун хаара тыртыптар. Кижи доңуп шыырныга бергенде, дагда үнүп турар ак өңнүг коңгулуурлар ышкаш үнүштүң дазылын хайындыргаш ижер. Көрей медицинаның чаңчыл болган мындыг рецептилерин Көреяның чурттакчы чону шаг-дүптен бээр ажыглап өөрени берген. Даштыкы чурттардан эккелген эмнер улуска чедишпес, а валюта-биле төлээр аптекаларда эм өртээ тергиин улуг. Ынчангаш кадык камгалалынга үлегерлиг атты чедип алыр шимчээшкинниң адаа-биле Соңгу Көреяның уезд бүрүзүнде үнүштерден эм аймаан бүдүрүп кылыры калбаа-биле сайзыраан.

Пхеньян парлалганың сан-медээлериниң дыңнадып турары-биле алырга, 70 ажыг уездилерде 300 гектар черде эм кылыр үнүштерниң плантациязын тарып өстүрүп турар. Эрткен чылын бүгү чуртта эм үнүштер өстүрерин 3,5 муң гектарга көвүдеткен. Эм үнүштерни тарып өстүрер талазы-биле часкы айларны чурттакчы чон ортузунга организастап эрттирип турар. Хверен, Хамджун болгаш Йонс уездилеринде бүгү эм-таң аймааның 70 хуузун үнүштерден кылган эмнер ээлээн. Амгы үеде көдээниң чурттакчы чону колдуунда эм оъттардан кылган эм-таң-биле эмненип турар.

Көрей Улус Республиканың эм-таңы чүгле оргаадай-биле кызыгаарланмайн турар. Даштыкы чурттардан келген туристер оргаадайдан кылган эмнерни белек кылдыр садып ап турар. Ооң-биле чергелештир, черде черлик үнүп турар үнүштерниң дазылдарындан, хүнге кадырып каан ымыраа-сээктен, дириг амытаннардан кылган эмнерни база чонга садып-саарып турар.

Каш чыл мурнунда көрей эртемденнер эрткен чүс чылдың медицина талазы-биле энциклопедияларын, трактаттарын долузу-биле амгы үениң дылынга очулдургаш, эртемниң сөөлгү чедиишкиннериниң сан-медээлери-биле шүүштүрүп көргеш, оларның хөй кезиин ам бо хүннерде практикага ажыглап болурун илереткеннер. Өг-бүле бүрүзү боттары эмненип ап болурун нептередир төлээде, үнүштерден кылган эм-таңның бөдүүн рецептилерин телевидение, журналдар болгаш солун, сеткүүл дамчыштыр пропагандалап турар.

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ ХЕРЭЭ

Бойдустуң база бир улуг халавы өрт долгандыр турар хүрээлелге, өртек-үнелиг эт-хөреңгиге, оон туржук, кижилерниң амытынынга улуг когаралды чедирип турар апарган. Одар-белчиир, арга-арыг, кажаа-хораа хөйү-биле өрттенип турар. Өрт айыылын болдурбас дээш янзы-бүрү хемчеглерни ап чорудуп турза-даа, бо айыыл-халап соксавайн турар.

Чаа-Хөл кожууннуң өртке удур камгалал кезээ бо эрткен үелерде элээн ажыл-херектерни кылган. Кожууннуң чурттакчылыг суурларынче үнүүшкүннерни организастап, өртке удур байдалын хынааш, чедир кылдынмаан чүүлдерни баш удур сагындырганнар.

170 албан черлеринге хыналданы кылып, удуртукчу кижилерге, оларның техниктиг ажылдакчыларынга өртке удур ап чорудар хемчеглер талазы-биле инструктаж-кичээлдерни организастаан. Кежээки үелерде шагдаа чериниң шугуму-биле Сүдүрүлге, культура, эмнелге, уруглар албан черлериниң одалга шугумунга хыналданы чорудуп, таныылдарга, одакчыларга өртке удур тайылбыр ажылын чорудуп турар бис. Ап чоруткан хыналдадан илерээни:

6 албан черлеринде электри четкизиниң байдалы өртке удур чогуур камгалал чок болган. Оларның удуртукчуларынга протокол тургузуп, торгаал онаап, бижимел сагындырыгларны берген. 12 лекция-беседаны чурттакчы чонга болгаш школа, садиктерге номчуп таныштырган. Ол тайылбыр-беседа үезинде республика иштинге 1995-1996 чылдарда болган улуг хемчээлдиг, айыыл-халаптыг өрттерни таныштырып, чамдык чурттакчы чоннуң буруузу-биле өрт халавы болуп турарын айтып, чугаалап берген бис. Лекция-беседаны 550 кижи дыңнаан, харыы хевирлиг ужуражылгаларны база организастап турган. Бо ажылды ам-даа уламчылаары чугула. Кожуун девискээринге сөөлгү болган 25 санныг өрттерниң кол-ла чылдагааны: чурттакчы чоннуң бок-сигенни кайы хамаанчок өрттеткенинден база бичии уругларның от-биле ойнап турганындан болуп турары тодараттынган.

Бо чылын Аргалыкты деп черге малчын кыштагже өрт айыылы диргелип келгениниң дугайында «Тересин» кооперативтиң даргазындан медээ келирге, шалыпкын хөделгениниң түңнелинде, өрт кыштагга четпээнде өжүрген. Ындыг четпестерни хөйү-биле адап болур. Кыштаглар чоогунда өскүп үнүп турар өрттерниң чылдагааны: чайгы үеде оът-сиген эки үнзүн дээш малчыннар боттары хамаанчок отту салганындан бооп турар. Малчын кыштаглар болгаш часкы хову турлагтары, тараа шыгжаар төптерде складтар өртке удур дериг-херекселдер-биле дериттинмээн, одалга суугулары шын эвес кылдынган, долгандыр 4 метр хире өртке удур аңгыстары чардынмаан. Кыштагларда артык эжиктерни дуй кадагылап каан болуп турар. Хову-турлагларда часкы ажылдарга хаара туттунган техниканың байдалы база-ла дүвүренчиг байдалда, ыш үнер хоолайларның чалбыыш өжүрер херекселдери чок, кывар-чаар материалдарны тускай дериттинмээн техника-биле сөөртүп, кудуп турары хыналда үезинде илерээн. Бо талазы-биле ооң удуртукчуларынга протокол тургузуп, бижимел сагындырыгны бергеш, четпестерни дарый чайладыры-биле хемчеглерни алырын айыткан.

Өрт айыылын болдурбас дээш янзы-бүрү хемчеглерни ап, серемчилелдиг болуру, кижилерниң от-көс-биле оваарымчалыг болуру база уруг-дарыгның от-көс-биле ойнаарын болдурбазы ада-ие бүрүзүнүң хүлээлгези боор ужурлуг.

Александр СУВАКБУТ.
Чаа-Хөл кожууннуң өрт камгалал кезээниң даргазы.

Директорга сөс

ШАҢНАЛЫ—ЧҮЪК МАШИНАЗЫ

Шыны херек, рынок системазынче кирипкенивистиң будулгаазының ажыглап, колхоз, совхозтарның мал-маганын кайы хамаанчок чарыгдай берген бис. Акша-шалының орнунга натуралыг төлелге база-ла мал орта дүшкен. Хөөкүй малды чарывас-ла черивис чок. Кывар-чаар материалдар төне бээрге, хол чедер чүвевис ол. Ынчанмас база арга чок апаар. Хамык машина-техника туруп алырга, ажыл-агый шуут сандараай. Күрүне көдээ ажыл-агыйже шоолуг-ла сагыш салбастаан-дыр.

Ындыг турбуже, көдээниң ажыл-ишчилери кандыг-даа бергелерге торулбайн, могагшылаг чок ажылдап тур бис. Беш чыл хиреде акша-шалың бараан көрбедивис. Ол хиревисте чаңгыс-даа ажыл соксаткан, аш чарлаан кижи чок. Сиген-ширбиил болгаш малдың өске-даа чемнери бар турда-ла, чаш мал аажок хорады. Хой кидин-пе оолдап турда, улуг соок келгеш, дыка хөй малга дегдириишкиннерни болдурду.

Бергедээшкиннер турза-даа, малчыннар багай эвес ажылдаан деп бодаар мен. Чижээ, Баян-Колда аныяк малчын Николай Доржу ажылдап, чурттап орар. Ооң коданында 312 төрүүр хой бар. Бо хүннерде ында ол-ла хире баш чаш хураганнар өзүп, мандып турар. Совхозтуң удуртукчулары хураганнарны үскүжеге чедир малчып чүс хойга онааштыр чүс баш хураганны дужаап бээр болза, чүък машиназын шаңналга бээр деп шиитпирлээн бис.

Хуузунда машиналыг боорун кым-даа күзээр. Николайның ол шаңналды чедип алырынга бүзүрел улуг. Төрүүр чүс хойга онааштыр чүс хураганны онча-менди доруктуруп турар амдыызында кара чаңгыс малчынывыс ол. Өске кадарчылар ооң үлегерин эдерип, төрүүр чүс баш хойга онааштыр сезенден хөй хураган ап, онча-менди доруктурар болза, база-ла шаңнал макталдыг болгай. Ажылдың эки түңнелдери чүгле кижилерден, оларның ажылгыр болгаш ак сеткилдииинден хамааржыр.

Анай-оол ХУУРАКАЙ.
• Түлүш Кечил-оол аттыг совхозта малчыннар бригадири.

ИВИ МАЛДЫ ХУУЖУДАР БОЛЗА...

Тожу кожууннуң Тоора-Хем совхозун эде организастаар дугайында 1995 чылдың апрель айда Адыр-Кежиг суурга ажылчы чоннуң хуралы болган. Аңаа кожууннуң чагыргазының даргазы М. К. Куулар баштаан бөлүк ажылдакчылар кээп киржип, ону башкарып эрттиргеннер. Совхозту эде организастааш, кандыг бүдүрүлге кылза экил дээр дугайында кожуун чагырыкчызы ажылчы чонга тодаргай тайылбырны берген. Чоннуң үзел-бодалын кичээнгейлиг дыңнааш, совхозту 3 кооператив кылдыр эде организастаар деп саналды чүүлдүг деп хүлээп алганнар.

Хуралдың шиитпири-биле совхозтуң эт-хөреңгизиниң санаашкынын кылыры-биле совхоз директору баштаан 7 кижи составтыг комиссияны бадылаан турган. Ынчалза-даа комиссия кежигүннериниң чамдыызы санаашкынга киришпейн барганнар, чамдык эт-хөреңги санаттынмаан. Бо эде тургузуушкун үезинде сан-хөөнү шыырак билир кижилерден четчелеп соңгуур турган. Чаңгыс директор чежезинге четтигерил. Кооператив, община айтырыы тодаргай шиитпирлеттинмейн келген. Ол үениң иштинде 5 удаа хуралдаан. Адак сөөлүнде, 1995 чылдың декабрь айда чүгле ивини община кылдыр эде организастаар дээш 30 ажыг кижи чыглып келгеш хуралдааш, кандыг-даа түңнел чок болуп, чүгле аас былаажып маргышкаш, орта шиитпир үндүрбээннер. Өдүгенниң ивижилери общинадан ойталаан, ивини хуужудар, хуу чурттаалы дээр хөөн угланыышкынныг болган.

Хууда санал

Амгы бо берге рынок үезинде Тожу кожууннуң девискээринге хуу амыдырал тудуп, эң ылаңгыя, тайга-таңды, ырак-узак черге чоруур ивижилер ийи-чаңгыс өреге бооп алгаш, хуу чурттаары берге-ле боор. Кооператив бооп алгаш, чаңгыс черге дем кадып ажылдаар болза чедимчелиг хире. Ам дээрезинде күрүне дузаламчызы чокка чурттаары нарын айтырыг. Шаанда хуу амыдырал-биле деңнеп болбас, өскерлиишкин хөй-дүр. Хамык бүдүрген продукцияны каяа дужаарыл, чүнү бүдүрерил, ооң өртек-үнези чеже болурул дээр дугайында тодаргай керээ-дугуржулгалыг ажылдап, чурттаар болза чогумчалыг. Маңаа тараа-быдаа өстүрбес черге айтырыг парын. Ындыг-даа болза, хуу амыдырал кижилерниң боттарындан хамааржыр дээрзи чугаажок. Олут-чыдың чок, ажыл-агыйжы кижилер хуузунда амыдырап шыдаар.

Бо черге мал өстүрер болза дыка-ла таарыжыр чер. Сиген-ширбиил, одар-белчиир талазы-биле магалыг бай. Шагда кижилер канчап мал-маганны бажын ажыр өстүрүп, бай-шыырак чурттап чорааныл. Ол үеле кижилер ажыл-агыйжы, чүгле боттарының бүдүрген продукциязы-биле амыдырап чораан, амгы үениң чамдык кижилери азыралдыкчы хөөнге өөренип чаңчыга берген, ажыл-агыйның ажыктыг талаларын билбейн турар-даа чадавас, ынчангаш кижи бүрүзү мал-маган тудуп, картофельди тарып ап, ногаадан өстүрүп, амыдыралдың чаагай оруун дилеп тывар, рынокту ажып эртер, аш-түреңги олурбас дээш карак кызыл ажылдаар ужурлуг.

Совхозту эде организастаарда каш малын кайы хамаанчок үлешпейн, машина-техниканы улуска сатпайн, кезик-чамдыын община кылдыр арттырган турган болза, дыка-ла таарымчалыг турган ийик. Механизаторларны бир кооператив кылып кааш, бо черге чер ажылын сайзыратса. Арбай, сула, картофель, капуста, морковь, кулчадан тараан болза, чонга ажыктыг турган. 1975-80 чылдар үезинде кол агроном А. Ш. Колдуң, трактористер Аспан-оол Хомушкунуң, Балчый-оол Бараанның болгаш өскелерниң-даа болбаазырадып каан черлери чашпан-сиген хоме үнген чыткылаар-дыр. Мындыг чорук ажыл-агыйны удуртуп баштап турган специалистерниң харыысалга чогундан, эки удуртуп шыдавайн, ала-чайгаарлап сула салдынганындан сандаргай байдалга чедирген. Ам кээп мал-маган төнерге, кооператив кылырга кандыг түңнел үнер боор. Эт-хөреңги, мал-маган совхозту дүжүрер дээш сөөлүнде, чамдык кижилерниң хуу өнчүзүнче шилчий бергени-даа бар чадавас. Эки санап, контрольдап көөр чүве болза, совхозтуң хамык мал кыштаглары чүү-даа чок тоймаглаттынган, көрүштүг чараш-чаагай контора кижи көөр аргажок кылдыр үреп самчыгдаттынган.

Чамдык кижилер чүгле хуузунда байып алырын бодааш, мал-маганны, машина-техниканы антарып бодаар чорук бо совхозта барып чоп чугаалажып турары чажыт эвес. Кижи амытан чаңгыс чылда байып, мал өстүрүп канчап-даа шыдавас, ындыг турбуже, совхозтуң чамдык кижилериниң хенертен баяаның кижи кайгаар.

Иви бригадазында 14 өреге бар. 1994 чылда ийи бригада кылдыр үзүп каан. Серлигде беш өреге бир бригада болуп малчыннап чоруур. Бо ивижилерниң амыдыралын кижи кайгап ханмас чүве-ле болгай, кайы-даа черден оларның амыдыралын хайгаарап көрүп турар дарга-бошка-даа чок. Эрткен чылдарда ук малчыннарга аъш-чем-даа чедирип көрбээн. Ында шупту аныяктар малчыннап чоруур, оларны деткиир туржук, кызар-кыдыглаар чорук бар-дыр.

Ивижилерниң социал амыдыралын экижидип, оларга боттуг дузаны чедирер дээн Чазактың доктаал-шиитпирин кожуун болгаш суму чагырга черлери кичээнгейге алыр боор дээрзинге идегээр апаар.

Иви мал дээрге-ле республикада бир онзагай ховар мал-дыр. Бо малды чамдык кижилерниң хуужудуп алыр деп турарынга шуут удур мен. Күрүне өнчүзүнге ивини арттырып алгаш, Чазак контролюнга алгаш өстүрер болза, ам бо онзагай малывыс өзүп көвүдеп болур. Ивини хуужудар болза, чүү-даа артпас — когу үстүп төнер. Совхозтуң чылгызын чонга үлеп бериптерге, ону малдаар, өстүрер хамаанчок, сопчип, садып-саарып эгеледи. Ол хайыраан малдың хараадачыын, харамнанчыын. Чүү дээр боор, ивини хуужудар болза, база ынчап баар. Ынчангаш иви дугайында Чазак тускай шиитпир үндүрүп, онзагай чугаа кылыр боор деп идегедим.

Шомбул САМБУУ.
Күш-ажылдың хоочуну.

СУББОТА
Чениң өннери
ҮНДҮРҮЛГЕЗИ

АДА-ИЕМ ЧАГЫГ-СӨЗҮ

Мурнун көрүп,
артын аштап,
Муңгаралдың
муңчулуунга
мундурбас деп,
Авам күжүр
ажы-төлүн чагып чорду —
Ава чок бол, соң сөзү онуп читпээн.
Чеди шыгааш,
чаңгыс кезер —
Серемчилел
сеңээ эш боор
чепсээң-дир деп.
Адам күжүр
азарганчыг бичиимден-не
ай деп чорду.
Ада чок бол, ооң сөзү олчаан арткан.
Хоор чонум
кокпа оруу
хорумналбаан.
Хомудалды
хойнум долдур
хойлаза-даа,
Арат чонум
аразындан азып, читпейн
Аас-кежиин
аяам долдур
амзап чор мен.
Ием сөзү —
ишти-баарым чылдып чоруур
идегелим оду чүве
Адам сөзү —
ажыг-шүжүг муңгаралды
ажып эртер күжүм чүве.
Оларым чок болган болза,
опчок чүрээм
ондап остап чоруур ыйнаан,
Амыдырал агымынга шүүрелип,
азып-тенип,
аймап-хөлзеп
артым ыйнаан.
Ада сөзү
ажыртынмас,
Ие сөзү
ижиртинмес.
Амыдырал-чуртталгамның
Ийи буду,
ийи холу олар чүве.
Оларым бар болган болгаш,
олча-омак
оруум каастаан
эр мен ыйнаан.
Човаашкынның ада-ием чагыг-сөзү —
чоннуң кежиин чүктежипкен
чоргаар чурттап чоруурум бо.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

СҮТ-ХӨЛДҮҢ КОЖАҢНАРЫ

Арбай-тараа тарып чиирде
Ажык шөлдүг Сүт-ле-Хөлдү,
Аралажып хөөрежир
Арбын чоннуг Сүт-ле-Хөлдү.
Көже-тараа тарып чиирде
Хөрзүннүг-ле Сүт-ле-Хөлдү.
Хөөрежип чугаалажыр
Хөй-ле чоннуг Сүт-ле-Хөлдү.
Маңнык торгу чашкан ышкаш
Манчүректиң чайлагларын.
Маалашкан өшкү, хойлуг
Маадыр ие малчын кызын.
Көгү-шыгы хөлбелчиңнээн
Көшпес-Бажы тайгаларын
Хөйнүң малын кадагалаан
Хөөрештиг малчын кызын.
Итпек-хойтпаа теве бербес
Ишкиннерниң малчыннарын,
Сагган сүдү савазыраан
Сарыг-Булуң саанчыларын.
Тараа, малы шынаа сынмас
Таанда чараш Сүт-ле-Хөлдү.
Делгерезин маңнып орар
Депшилгелиг Сүт-ле-Хөлдү.

Бораш ОНДАР.

ТӨРЕ ХЕРЭЭ—ТӨККҮЛЧЕК, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Хууда бодалдар

Чээрби дугаар чүс чылдың ийиги чартыы тыва литературага болгаш уран чүүлге хамы өскерилгелерни болдурган. Оларны төөгүнүң принцивин езугаар кичээнгейлиг сайгарып көөр үе келген, чүге дээрге ол улуг өскерилгелерге хамаарыштыр сөөлгү беш чыл дургузунда хөй-ле бодалдар илергейлеттинген, саналдар киргилээн, төөгүлүг болуушкуннарны чаа езу-биле эде көөр деп оралдажыышкыннар кылдынгылаан.

Баштай ССРЭ-ге эгелээн, ооң соонда Россия Федерациязынга уламчылаан болгаш таштыкы чурттарже тарай берген политиктиг, экономиктиг болгаш культура талазы-биле эде тургузуушкуннарның дугайында кандыг-кандыг билиишкиннер (терминнер) ажыглаар болза, төөгүнүң сайзыраарының хоойлуларынга (закономерности) дүүшкек болурул? Манаа бис **каттыжыышкыннар** дугайында хоойлуну база катап сактыр ужурлуг бис. Социология эртемденнери эде тургустунуушкун чылдарын «хилиң революциязынын» үеги дижип турар. Бо билиишкинде амгы болуушкуннарны Октябрь революциязынга деңней көрген бодал бар.

Ында эде тургустунуушкуннарны улуг революсчу эргилделиг болуушкун кылдыр үнелээни илергей. Ооң мурнундагызындан ылгалы чүдел дээрге, ол чоруп турда, октябрьда ышкаш, улуг халаптар, хоозураллар, кырлыышкыннар болбаанында дээн бодалда боор турар.

Улуг өскерлиишкиннерде амдыгаа дээр орта тодараттынмаан болуушкун болза, ССРЭ-ниң буступ дүшкени-дир. «Делегейниң чартыы чыгам» чурттуг Эвилелдиң бот-тускайлаң күрүнелер болу бергенин канчаар үнелээзе чогуурул деп айтырыгга, ол дээрге **бурунгаар депшилгеже** базым—деп харыылаза чүүлдүг боор. Чүге? Чүге дээрге, кижи төрелгетенниң эрткен оруунда бо кара чаңгыс болуушкун эвес, а ындыг «сандараашкыннар», нургулайында, хөгжүлдениң даразында чадазынче шимчээшкин болгулаан. Македонскийниң үезинден эгелээш, чеже-чеже күрүнелер конгломераттары, системалары тургустунгулааш, буступ дүшкүлевээн дээр. Ол бустуушкуннар национал күрүнелерниң боттарынга, улустарның нацияжы сеткилдериниң быжыгарынга улуг ужур-уткалыг болгулаан-на болгай. Аңаа үндезилеп бодаарга, сайзыралдың кудуку чадазынга азы шыдал-бырaзы кошкак тургаш, чурттарның каттыжып эвилелдежири, а эвилелдиң ачызында хөгжээш, бир-ле таарымчалыг байдал тургустунарга, аңгыланып эгелээри — ниитилелдиң бир янзы диалектилиг хоойлузу болгу дег. Ону хандыр бодап көргеш, В. И. Ленин совет үениң бирги Конституциязын чогаадып турда, алызы барып эвилелдешкен чурттарның «тускай күрүнелер боор аңгыланырынга чедир эргелиг болурунун» дугайында чүүлдү ол кол документиге киирерин негеп турган хире.

Совет Эвилелиниң буступ дүшкени бистиң салгалдарывыстың оруунга таварыыр нарын эде тургустунуушкуннарның эгези болгу дег. Чүге дээрге, бот-тускайлаң күрүне болуп алыры — чон бүрүзүнүң өндүр күзелдериниң бирээзи боор келген-даа, турар-даа. Келир үеде Татар, Башкир, Якут, Бурят, Карелия дээн ышкаш чурттар тускайланып, Россияның хүрээлениинден үнеринге чогумчалыг байдалга кире бээрлер дээн хөөннер тургулаан. Ынчангаш, Россия Федерациязының Конституциязында илереттинген Федерацияның бүрүн-бүдүн турарын камгалаар деп күзел, чежемейниң амдызында шынзыг-даа болза, кедизинде барып, сагыттынмас сорулга болур хире-дир дээн чугаалар база тургулаан.

Үстүнде чугаалаан чүүлдер-биле камзырлаштыр чогаалчыларның, журналистерниң аразында нептерээн «буурап дүшкен ССРЭ» деп сөстер каттыжыышкынының утказын сайгарза артык болбас боор. Бо сөстерде Совет Эвилелинге хыы ханмаан-даа ышкаш, улустарның, чурттарның найыралынга удурланган националисчи чөгенчиг, харын ондактыг сеткил дыңналып турар. Оларның «чогаадыкчыларынга» ССРЭ буступ дүшсе-даа, бууравaан болдур ийин деп угаатса эки боор. Шынап-ла, көрүңер даан, эвилелден аңгыланган күрүнелер «буурап, эстип» чиде бербээн, харын ат-сураа бедип, делегей аренaзынче үнүп турарлар ышкажыл. Ийе харын, олар чарлырда шуут-ла амыр болбаан, ынчалзажок ам деӊ эргелиг, хамаарышпас, ынчанмыже найыралдыг күрүнелер боор алган, бот-боттарын деткижип, чурттап турлар. Ону «буурап дүшкен» деп болбас.

Мындыг улуг төөгүлүг эргилделерниң дириг херечилери болганывыс медерелдивистиң болгаш сагыш-сеткиливистиң байыырынга, дойлурунга, хөлзээринге чедирген. Мурнунда Совет Эвилели быжыг, күштүг, улуг, сайзыраңгай күрүнелерниң бирээзи деп турдувус. Төөгүнүң чайгаар хөгжүүрүнүң хоойлузу бистиң ол бадыткалдарывысты божаш кылган, харын-даа күш чок болдургулады. Политиктиг, экономиктиг хоойлуларны бистиң чуртка шын эвес ажыглааны чонну улуг силгиишкиннерге таварыштырып туру, сактырга-ла, бүгү чүве бүзүрел чок апарган ышкаш. Тываларның «Төре херээ төккүлчек» деп мерген философиязы бурун шагда эрткен, бистиң бо үевис ышкаш үеде-ле тывылган боор оң деп бодаар-дыр мен. Ынчаарга, ол төккүлчек херектиң кайнаар угланыры база-ла чонну «төөгүнүң чиңгиртизи аткаар долгаттынмас» дээнинден билдинер. Ынчангаш хөгжүлдениң хоойлузу алызы барып бурунгаар депшилгеже ниитилелди углаар ужурлуг.

Мерген угаанныгларның ажытканы **«амыдырал медерелди тодарадыр»** деп хоойлуну езугаар эде тургустунуушкуннар чылдарында **демократияның сөстүң хостуу, ажыл-чорудулганың ажык-чарлыы, чогаадыкчы салым-чаяанның магадылалдыы** деп принциптерниң утказының янзы-янзы илереттинмгилээнин көөрге база кончуг солун. Ийе, коммунистиг деп ададып турган езу-чурум үезинде «демократия» деп терминниң утказын кончуг-ла кызыылаткан. Нургулайында, ол билиишкин «хөйүнге эвээжиниң чагыртыры», «демократтыг төпчүдүлге» деп ийи уткалыг турду. Хуралдарга, чыыштарга бадылаашкыннар үезинде катап-катап бадыладып тура хензиг-даа бол, хөй хууну чедип ап турган чүве. Ынчаарга демократтыг принциптиң езулуг бурунгу негелделери ышкындырганындан эңгиин чон айтырыглар шиитпирлээринге киришпейн турду, ийи-чаңгыс кижилерниң азы бичии бөлүктүң бодалдары херекке киришпес турган.

Демократияның чалгыглары дүргектелип келген эде тургузуушкуннарның баштайгы үезинде чонну күрүне херээнге киириштирер деп кыйгы опза чаңгылыг апарган. Ол бистерге дыка өөрүнчүг болган чүве. 30—40 чылдар ышкаш, чон хайнып-ла үнген: хөрээнге шыгжап чораан сеткилдерин илередиринден дидинмейн чораан бодалдарын чон солуннарга, сеткүүлдерге, хуралдарга, митингилерге, конференцияларга, симпозиумнарга чугаалай бергилээн. Демократия доктаап эгелээн ышкаш апарган. «Даянгыыш ийи уштуг» дижир-ле болгай. Шынныг, чөптүг, боттуг ажыл-херектер эгелеп турда, демократияны кончуг дүрген боттандырар дээн изиг күзелден үнген хире күзенчиг эвес болуушкуннар эгелээн, «чөөннээр аарыг» тыптып келген. Ооң баштайгы демдээ сөөк-язы ылгаар чорук болган. Ооң каяа, чүү болганын номчукчуларның хөй кезии билир.

Доржу КУУЛАР.
(Уланчылыг.)

Эрес-кайгал солдат Швейктиң ужуралдарындан

Делегейниң бирги дайынынга киир тырттырган Австрияның, Венгрияның, Чехияның, Сербияның болгаш өске-даа чурттарның хөй миллион солдаттарының коргунчуг, кээргенчиг салым-чолунуң дугайында солун-даа, каттырынчыг, харын кударанчыг-даа болуушкуннарны чех чогаалчы Ярослав Гашек уран-чечен, тывызык арга-биле бижээн. «Делегейниң бирги дайынының үезинде эрес-кайгал солдат Швейктиң ужуралдары» деп ооң номун П. Богатырь чех дылдан орусчуве очулдурган. Россия Федерациязының Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитединиң полиграфия комбинадынга 1993 чылда парлаан. Номдан элээн каш эгелерин номчукчуларга бараалгадыр-дыр бис.

Делегейниң бирги дайынынче Швейктиң шургуп киргени

— Бистиң Фердинандывысты өлүрүп каан ышкажыл — деп, Швейкке бажың ажылчыны херээжен чугаалаан.

Эмчи комиссиязы элээн каш чыл бурунгаар Швейкти үгүлүт кижи деп шинчип көрген сөөлүнде шериг албанындан ол халашкаш, янзы-бүрү уксаалыг ыттар өстүрүп, оларны садыглап эгелээн. Оон ыңай, Швейктиң чүстери куян аарыгга таварышкан болгаш ол үеде дискектериниң караан дүрбүп олурган чүвең иргин.

— Кайы Фердинандыны ток кылып кааны ол, пани Мюллер? — деп, Швейк айтырган. — Ийи Фердинандыларны билир кижи мен. Оларның бирээзи эм аймаан садар Прушиге бараан боор турду, кадай-кыстарның баш дүгүн чазаар Прушиниң бир шил ишти бужар чүвезин частырыг-биле ижипкен мен. Ол ийи Фердинандының кайызы-даа меңээ хомудандыг эвес ийин.

— Чок, хайыраат, Эрцгерцог Фердинандыны өлүрүп каан-нар-дыр. Конопищке чурттап турган шажын-чүдүлгелиг семис кижини аан.

— Иисус Мария! — деп, Швейк алгырыпкан. — Бурган, өршээ! А ону каяа өлүрүп кааны ол?

— Сараево хоорайга ток кылган-дыр. Револьвер деп боо-биле, кажан ол автомобильге бар чорда.

— Чугаалап көрүңерем, пани Мюллер, автомобиль кырынга чорда, боолап каан ышкажыл! Ындыг кончуг дээргини, аан! Ат болган чүве-дир аа. Артында-ла Сараевога! Ол Сараево дээрге, Боснияда хоорай-дыр, пани Мюллер... Түрктер ону боолап каан боор. Эрцгерцог Фердинанд өлүп чадааш, шаг болган иргин бе?

— Чок, хайыраат. Ол дораан-на кызыл-дустай берген-дир. Билдингир-ле болгай — револьвер дээрге, хугбай хуртун боо-дур.

— Ындыг улуг эргелиг дээргини ток кылганын бодаарга, дыка кайгал сөйлүк боолаан-дыр. Фердинандының камгалакчылары —полицейжилер эмгежок чораан чүве ыйнаан, пани Мюллер?

— Ол үеде аңаа кижилер тырган база эндере чыылган дээр чорду, хайыраат Швейк.

— Амгы бо үеде элдептиг-ле чүвелер болгулап турар-дыр, пани Мюллер. Австрия база бир дээргизин оскунганы ол-дур. Кажан шериг албанынга турумда, командиринге хорадаан бир солдат, капитан дужаалдыг ол офицерниң чүрээнче киир салыпкан...

— Ол солдатты канчалган иргин, дээрги Швейк?

— Кара-бажыңга боду моңнуп өлген.

— Бурган, өршээ!

Швейк кеттинип алгаш, «Сава чанында» трактир деп пиволаар черже базыпкан. Полицияның чажыт шивишкини (агентизи) Бретшнейдер трактирге чүгле ооң ээзи Паливец-биле пелээ олурган. Трактирниң ээзи дыка кажар, оваарымчалыг кижи дээрзин полицияның чажыт шивишкини билир турган.

— Сараевога дыка багай чүве болду! — деп, Бретшнейдер чутаа эреп эгелээн.

— «Сараево» деп ол чүү боор? — деп, Паливец айтырган.

— Боснияның Сараево хоорайынга Австрияның эрцгерцог деп дээди дужаалдыг Фердинандызын боолап каан-дыр. Ол дугайында чүү деп бодаар силер, пан Паливец?

— Чүү деп чүнү-даа чугаалап шыдавас мен. Политиктиг айтырыгларга сонуургалым бар эвес. Мээң херээм — келген улуска пиво кудуп бээр, ол-ла.

— Силерниң маңаа, дуу ол көрүнчүк азып каан ханага, император хаанның улуг чуруу турган ийик. Ол ам кайда иргин? — деп, чажыт шивишкин айтырган.

— Шынын чугаалап көрейн. Император хаанның чуруу аңаа турган чүве. Эмгежок сээктер былчайтыр өтпектеп каaптарга, ону бажың кырынче үндүр октапкан мен.

Швейк ол өйде трактирге кирип келирге, Бретшнейдер амырай-ла берген:

— Сараевога дерзии үүлгедигниң сөөлүнде Конопищке он кара туктарны азыпкан-дыр.

(Уланчылыг.)

КӨРГЕН-КАРАК

Баштак

Рынок шилчилгезиниң бөрге үезинде, ажылга кирип алыры амыр эвес апарган. Мээң ажылдап турганым организация акшаландырыышкынның чогундан дүшкен. Ооң оран-савазында ам биче бүдүрүлге тургустунган. Аас-кежик болуп, ында таңныылдап ажылдай бердим.

Бир-ле катап кежээликтей ажылымче далаштыг бар чыдыр мен. Орук ара, хайлыг чүве, эзирик кедергей, чаңгыс классчы чораанным Эрес бо ужуражып келди.

— Экий, эш, сени арага ишпестээн «сергелдей» апарган деп дыңнадым. Менде чүү боор, «сергевес», ижип чоруп турар бо-ла. Чаңгыс шил өртээнден берип көрем — деп, чаннып туруп берди. Моон дүрген чарлып алыр-дыр деп бодааш, бир шил өртээ суна кааптым.

—Мен-даа дүнеки ажылда кижи далажыптайн, байырлыг — дээш, чоруур деп бардым.

— Шаг-үе бергедээн. Чаңгыс эжиңни бодап көр. Мындаа чаа, арага садып алгаш, аныяк оолдарга ушта тырттырган кижи мен. Иелээн кады чорууулу — дээш, холумдан бөле туттунуп алды. Какпада туттунган дег, чаңгыс черде тур мен. Ажылымның шагы чоокшулаан-даа болза, ам канчаар, арага магазининче кады чоруптувус. Ийи кортук койгуннар дег, хорул чоруй магазинге келдивис. «Кылан-караны» апкаш, хартыганың дүргени-биле кылыйтып үнүптүвүс. Элээн ырай бергенивисте, эжим турган:

— Ажыл дээнде, ынаар далажыр, ат болган ашактыр сен. Ам меңээ херээң чок, чор — дээш, мени идипкен. Чүгле черге кээп дүшпедим. Эжимге кандыг-чүү-даа болза, дузаладым деп бодап чораан чырык сеткилим хөмүрерип өжүп калды. Даартазында чана бергенимде дүшү соонда, дарга мени кыйгыртканын аштакчывыс дыңнадып келди. Даргага келгеш, чүнүң ужурундан келдиртгенин айтырарымга:

— Сени хереглээш канчаарыл. Хемчег алзын дээн бижик бар — деп, оозун менче сунду.

Бүдүү иштимде номчудум. «Дүүн бистиң таңныылывыс Белек-оол ажыл үезинде эзирик турган. Ооң херечизи—арага магазининче думаа-чараазы төктүп чоруур, элең-тендиң кижини чедип алгаш бар чытканын көрген мен. Хемчээн алырын диледим»—дээн, а бижиктиң адаанда Көрген-Карак деп адын салып каан болду.

— Магазинге чорааным шын. Ажылымдан озалдаваан мен. Арага ишпес кылдыр эмнеткенимден бээр чыл ажа бердим — деп, даргамга шынын чугаала-дым.

Ол-ла хевээр даргавыс Көрген-Каракка бүзүревестей берген. Шынныг барымдаа турбаан болза, ажыл чоктар арасында азып-тенип чоруур ийик мен.

Көк-оол САЛЧАК,
Тээли суурда башкы.

Эскериглер

«Өзү кара-ла» болдур ийин

— Ажылдап тур сен бе, ежим?

— Ажылдап турар боор ийикпе. Аарып, бюллетеньнеп турар-ла болгай мен.

— Ынчаарга-ла эки-дир. Ажылдан хосталып, бюллетеньнеп алган. Аарыг-аржыын экижидип, эмнедип алыр аан.

— Ол бюллетень деп ак-көк саазынның чамдык таварылгада «өзү кара-ла» болдур ийин.

— Чугааның арай шончактыын аа, ежим, ужур-утказын-даа орга билбейн-дир мен, кижи ышкаш дириг амытан эвес, бюллетень канчап өзү кара боор чүвел?

— Мындыг чүве-дир ийин бо. Бисте чамдык эмчилер кижилерниң аарыг-аржыы сегеревээнде-ле бюллетень харамнангаш, электен-че оозун хагаш, кудурууңга куу гос баглааш шымлайдектей-ле ажылынче «аъткарыптар» ышкажык.

Шынап-ла, мындыг чижектиг болуушкуннар бола таварышкылаар. Хамык ужур бюллетень «харамнаарында» эвес, хайым чоннуң калыын «каннаарында» дээрзин «хаайынга кертип» алырын халат кеткен хайыралыг эмчилеривис канчап уттуп алган чоор.

«Дартая» берген чоргулаар

Дээди эртемниг, арге-дужаал туткан эмчилерниң акшаларының хаптары ай санында-ла «дартая» берген чоргулаар деп, чугаалар ында-мында дыргын тарай берген. Ол чугааларның ужур-утказын билип чадааштын, шаанга-ла кирип, дөңгэ бажым ышкан ийин. Ынчалза-даа арга-сүмелиг эш-өөрнүң угаадыын езугаар, ол чугааларның алыс дөзүн, үндезинин биле шаап алган мен де.

Эмнелге коллективиниң дээди эртемниг эмчилери ай санында-ла (азы кезек-кезек болгаштың) сая-сая акшаларны аванс кылдыр човаар сеткил, ыядыр арын чокка ап-ла турарлар. Арткан ортумак мергежилдиг эмчилери, аңаа бөдүүн ажылчыннар ай-айы-биле акша-шалың холга туттайн, ал-боттары, ажы-төлдери аштап-суксап, идик-хеп чок, элеп-түреп, хинчээн көрүп, хир-чамга боражып турар болчуктар.

Ындыг ылгай көрүүшкүннүң «хоочураан аарыын» та кайын-чүден «чыпшырып» алган эмчилер бо.

Тазка олура каапкан

Дүн ортуву четкелекте, эмнелгениң арыгланыр (туалет) черинге хеп-хенертен таз-даа ышкаш, демир дагжай берген. Оон даажындан ында-мында өрээлдерде чыткылаан аарыг кижилерниң уйгузу отту чаштап, чамдыктары мырынай дүвүреп, орун-дөжээнден тургулап, дааш болган угже кичээнгейин углапканнар. Элдептиг ол «шимээнниң» ужуру мындыг болган дээр.

Калыын быжыглап алыр дээштиң эмнедип чыткан аскак-бүскек, даянгыыштыг, назы дегүй берген кадай кижи чиигеп алыр дээштиң, караңгы дүмбей арыгланыр черже кире бергеш, ол-бо суйбангаштың, ал-соода ында чыткан тазка олура каапкан болчук.

Чаржыынчыг, чөгенчиг кандыг кончуг ядарай берген эмнелге ийик. Чаңгыс борбак сайгылгааны безин чок. Оон хараазындан ол хөөкүй кырган кемдеп-кергеп алыр часкан дээр. Таанда чазаг-хонаш кезип, көжүп-дүжүп, чадыр-өглерде чурттап чоруур малчыннардан безин дорайтап, эмнелгеге бүлүртүң «деңнер» кыпсып, ыракка ыянчыг чоокка чованчыг болу бээривиске тааржыр деп бе?

«Көжүп»

Чоорганнар колдуктап алган, эмнелгеже углап бар чораан дакпырлыг (сааттыг) херээжен кижиден кожазында эртип чыткан аныяк эр кижи айтырган.

— Кайнаар «көжүп», дажыгланып турарың ол, угбай?

— Көжүп деп чүң боор, күжүрүм. Эмнелгеге божуп, чиигеп алыр дээш бар чыдарым ол-дур ийин.

— Ынчаарга чоорганнарның херээ чүл ынчаш?

— Чаш төл бодарадыр ие кижи, эштир чоорган чок соок эмнелгеге доңуп өлүр эвес мен. Боду-ла боралганы дээре ыйнаан.

Ол чугааны дыңнааш, демги эр пат-ла кайгаан. Оода-ла божуп, чиигээр аваларның эштир чоорганы безин чок эмнелге тургулаар чүве-дир, аа.

Бораш ОНДАР.
Суг-Аксы суур.

Ойзу-кыйзы

ЧҮГЕ ДЭЭРГЕ...

— Чамдык кижилер чүге хагдынып каар дээр силер?

— Чүге дээрге оон ыңай баар чери чок болганы ол-дур.

* * *

— Амгы үеде кызыгаар дашты чедери белен бе?

— Хөлчок белен. Ылангыя мээ-медерелдиң кызыгаарының даштыңга.

* * *

— Бисте дыка хөй интеллигентилер хоорай кыдыында дачаларлыг. Чүге ындыгыл?

— Олар черге талантызын хөөп каар дээннери ол-дур.

* * *

— Бисте реформалар чүге чорбайн турар деп бодаар силер?

— Чүге дээрге оруктар багай болуп турар-дыр.

Хөстүг шакта

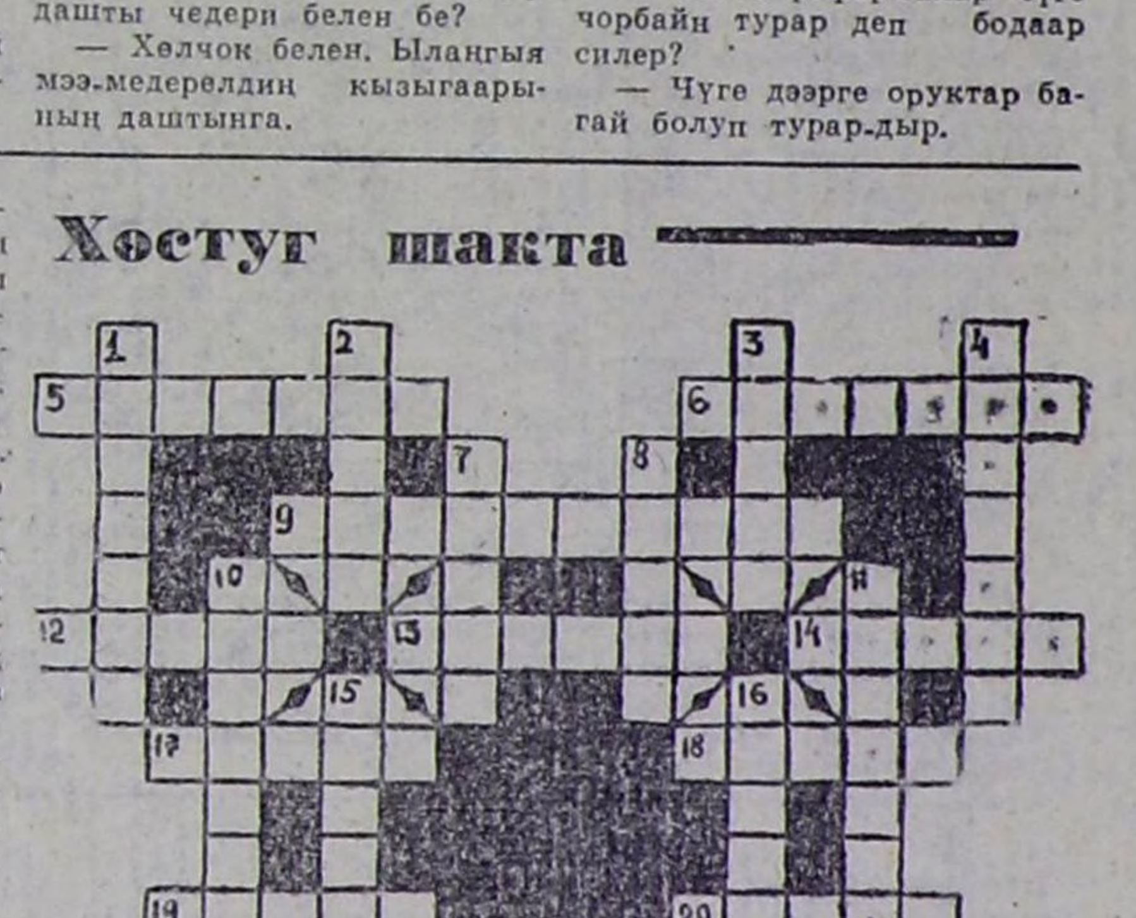

ДООРА ДУРГААР: 5. Академик, Тывадан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады чораан. 6. Чер болбаазырадыр чепсек. 9. Сураглыг совет педагог, көдээ башкы. 12. Далай дээрбечизи. 13. Эзерниң бир талазы. 14. Хүндүлелдиң демдээ болур торгу дилиндек. 17. Ыраккы Чөөн чүкте эвээш санныг төрел-аймак улус. 18. Тараа сывының кезээ. 19. Хемчиктиң адыры. 20. Буратинонуң ачазы. 25. Өң. 28. Брежнев үезиниң кол идеологу. 27. Тывада суур. 30. Тыва төөгү шинчилекчизи, ТКУ-нуң башкызы. 31. Фашистиг Германияның шерии. 32. Одиссейниң оглу.

УЗУН ДУРГААР: 1, 24. Тывада сураглыг аржааннар. 2. Соңгу Америкага барык төндүр кырдынган турган амытан. 3. Чиңге кур. 4. С. Бюрбюнуң бөлүк чогаалдарының маадыры. 7. Тыва эртемден, ТКЭИ-ниң директору. 8. Мал чүзүнү. 10. Чайгы бойдус болуушкуну. 11. Тыва улустуң ырызы. 15. Эпчоксунуг, ыят. 16. Тыва төрел-бөлүк. 21. Сураглыг совет скульптор, Зоя Космодемьянскаяның тураскаалының автору. 22. Эр теве. 23. Сибирьде хоорай. 28. Соңгу Көрейде ниитилел тургузуунуң идеязы. 29. Соок чепсек.

Июнь 1-де үнген кроссвордтуң харыызы

ДООРА ДУРГААР: 5. Базырык. 6. Шуурган. 9. Бабаджанян. 12. Алдан. 13. Чалгын. 14. Манчы. 17. Угаан. 18. Чаңгы. 19. Кызыл. 20. Сырга. 25. Куйга. 26. Мыйгак. 27. Хайым. 30. Калбаңнааш. 31. Саванды. 32. Солагай.

УЗУН ДУРГААР: 1. Хазылда. 2. Хыраа. 3. Буряк. 4. Сарапча. 7. Карак. 8. Кажык. 10. Сайгарылга. 11. Сайгылгаан. 15. Сайгын. 16. Салгын. 21. Хураган. 22. Хылба. 23. «Саяна». 24. Быдаан. 28. Таңды. 29. Бажов.

БАШКЫ — КОМПОЗИТОР БАЗА

Улуг-Хем кожууннга Тыва черниң база бир салым-чаяанныгларының санында хоочун композитор Улус өөредилгезиниң тергиин башкызы Сорук Намчылович Саттың 65 харлаан юбилейинге тураскааткан ужуражылга кежээзи эрткен.

Байырлыг кежээни эгелээр бетинде башкарыкчы Кара-оол Натпий-оол чыылганнарга композиторнуң кыска намдары, чогаадыкчы ажылы-биле таныштырган.

Юбиляр 1949 чылда Шагаан-Арыгның чеди чыл школазын чедиишкинниг дооскаш, Кызылдың башкы училищезинче өөренип кирген турган. Ол аңаа өөренип турган үезинде-ле аялгаларны шенеп бижий берген. Оон баштайгы бижээн ырызы Ю. Кюнзегештиң сөзүнге «Совет уруглар» болур. Оон эгелээштиң хөгжүмчүнүң чымыштыг ижинден салдыкпайн, бо хүннерге чедир аялгаларны бижип чорууру өөрүнчүг.

Композитор ырлардан аңгыда, симфониктиг оркестрге аялгаларны, ырларга сөстерни база таарыштыр бижип чоруур. Чогаадыкчы кежээни ТР-ниң симфониктиг оркестри ажыдып, Сорук Намчыловичиниң хөгжүмге бижээни чогаалдарын чонга бараалгаткан. Дараазында Б. Кенеш, З. Ондар, Т. Доржу «Шагаан-Арыг вальзы» деп ырыны күүсеткен. «Чараш Шаң» «Сес терек» деп ырларны З. Монгуш симфониктиг оркестрниң үделгези-биле ырлаан ТР, РФ алдарлыг артизи Надежда Куулар «Таңды элээ Торгалыымны» деп ырны авторнуң үделгези-биле күүсеткен. Кожууннуң бот-тывынгыр артистери, школаның өөреникчилери композиторга байыр чедирип, оон бижээни ырларын ырлажып, өөрүшкүзүн үлешкеннер.

С. Н. Сат эш-өөрүнүң аразында скрипкага болгаш мандолинага ойнаар чаңгыс-ла композитор боор турар. Үш шак иштинде ургулчулээн кежээниң дургузунда көрүкчүлер юбилярның скрипкага, мандолинага ойнаан аялгаларын, ырларын катап-катап дилеп артистерни-даа, оон бодун-даа сценаже чалап турдулар.

Кежээниң төнчүзүнде хоочун башкы, композитор келген чонунга сеткилиниң ханызындан четтиргенин илередип, оон чогаадыкчы ажылының мынчаар үнелеп, чоок хүлээп алганынга өөрүп турарын чугаалааш, моон-даа соңгаар чаа-чаа ырларны бижиирин вазаан. Чоннуң йөрээл сестеринге каттыжып хоочунга аас-кежикти, кадыкшылды, чогаадыкчы чедиишкиннерни күзедим.

Зоя МОНГУШ.

Телевидение

Понедельник

ИЮНЬ 10

РНТ. БИРГИ канал

6.00, 8.50 ТЕЛЕЭРТЕН.
8.35, 21.45 Президент сонгулдалары 96.
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Тропиканканың чажыды».
10.05 Чүү? Каяа? Кажан?
11.10 Мультфильмнер.
11.30 Аялганы тып.
12.10 ДЕЛЕГЕЙ.
12.45 «Гараж». Уран-чечен фильм.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Дидим чүректиг рыцарь».
15.45 «Марафон-15».
16.00 Сылдыстар шагы.
16.40 «Элен болгаш оон өөрү».
17.05 Джэм.
17.30 Спорт чеди хонукта.
18.20 «Тропиканканың чажыды».
19.10 Кидин түлүк.
19.35 Аялганы тып.
20.00 Бистер.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 ҮЕ.
22.05 «Херек кырында элдептиг-даа». Ф/с.
23.05 Бут бөмбүүнүң дугайында допчулал.
23.35 Мурнунда болгаш соонда.
00.25 — 02.55 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Дания биле Португалияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда — МЕДЭЭЛЕР.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.15 «Дон Кихот». М/с.
7.45 Сонгулдалар-96.
8.00, 12.00, 15.00, 20.00, 00.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.15 Бөгүн...
8.25 Ажыл-ишчи Россия.
8.45 Сонгулдалар-96.
9.00 Орус лото.
9.40 Чаштарның чугаалары.
10.10 Маски-шоу.
10.45 «Санта-Барбара». Т/с.
11.35 Фольклор фестивалы.
11.50 «Эки-ле турган чүве». М/ф.
12.20 Хоккей. Стэнлиниң кубогу дээш. Төнчү оюн.
14.20 Ажыл-ишчи Россия.
14.50 «Мастер Никола». Б/ф.
15.20 Шимчевес хөреңги садыы.
15.25 Соңгулдалар-96.
15.35 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Испания биле Болгарияның шилиндек командалары ойнаар.

«ТЫВА» канал

17.35 МЕДЭЭЛЕР.
17.45 Марш-бросок.
17.55 Өөредилге болгаш кижизидилге.
18.35 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.00 Соңгулдалар-96.
19.10 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

19.25 Лидер-прогноз.
20.25 Сонгулдалар-96.
20.40 «Санта-Барбара». Т/с.
21.35 Соңгулдалар-96.
21.50 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Германия биле Чехияның шилиндек командалары ойнаар.
00.30 Соңгулдалар-96.
00.40 «Улустарга тайбың». Б/ф.
01.10 Европаның бут бөмбүүнүң талазы-биле чемпионадының хүн демдеглели.
01.35—01.48 «Гана энд Роузес».

ҮШКҮ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

17.35 Камгалал албан чери: 911.
18.25 Л-клуб.
19.10—19.25 Бадыла, оон башка уттуруптар сен.

Вторник

ИЮНЬ 11

РНТ. БИРГИ канал

6.00, 8.50 ТЕЛЕЭРТЕН.
8.35, 21.45 Президент сонгулдалары-96.
9.00, 12.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Тропиканканың чажыды».
10.05 Булгарыларже аянчорук.
10.45 Каткы-хөг панорамазы.
11.15 Мультфильм.
11.30 Аялганы тып.
12.10 ДЕЛЕГЕЙ.
12.50 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Румыния биле Францияның шилиндек командалары ойнаар.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Дидим чүректиг рыцарь».
15.45 «Хөглүг КВАмпания» кварьете.
15.15 Мультитроллия.
16.10 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.40 «Элен болгаш оон өөрү».
17.05 ...16 харга чедир болгаш оон-даа өрү назылыглар.
17.30 Спорт чеди хонукта.
18.20 «Тропиканканың чажыды».
19.10 Кидин түлүк.
19.35 Аялганы тып.
20.00 Тема.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 ҮЕ.
22.10 Эрге-чагырга болгаш алдар: «Николай II».
00.20 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Румыния биле Францияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда — МЕДЭЭЛЕР.
02.55—03.55 Хит-парад.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

7.15 «Дон Кихот». М/с.
7.45 Сонгулдалар-96. А. Брынцалов.
8.00, 12.00, 15.00, 20.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.15 Бөгүн...
8.25 Ажыл-ишчи Россия.
8.45 Сонгулдалар-96. Б. Ельцин.
9.00 Кенгуру.
9.20 Баскетбол. НБА-ның чемпионадының төнчү оюну.
10.20 «Санта-Барбара». Т/с.
11.10 Телевизорну ажылдадырын утпаңар.
12.20 «Өлүм чок Кащей». Уран-чечен фильм.
13.25 «Хамааты камгалалы».
13.55 Шимчевес хөреңги садыы.
14.00 Месяцеслов.
14.10 «Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа».
15.20 Сонгулдалар-96.
15.30 Ажыл-ишчи Россия.
16.00 Барымдаалыг фильм.
16.15 Л-клуб.
17.00 Фольклор фестивалы.

«ТЫВА» канал

17.15 Уругларга фильм.
17.55 «Чедер» курортта чон дыштанып эгелээн.
18.20 МЕДЭЭЛЕР.
18.30 Сүттен ижиңер, уруглар...
18.50 МЕДЭЭЛЕР.
19.00 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

19.10 «Здоровье». Т/ж.
19.20 Бөдүүнүнден бөдүүн.
20.25 Оон өске чүү-даа чок...
20.40 Бадыла, оон башка аштырыптар сен.
20.55 Сонгулдалар-96. М. Горбачев, Ю. Власов.
21.10 «Санта-Барбара». Т/с.
22.05 Чүгле иелээ.
22.30 Шыпшың бажың.
23.25 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Италия биле Россияның шилиндек командалары ойнаар.
01.25 Сонгулдалар-96. А. Брынцалов.
01.40 «Кинотавр» кинофестивалының хүн демдеглели.
02.00 Соңгулдалар-96.
02.10 «Совет херээжен». Б/ф.
02.35—02.48 «Скэтмэн Джон».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.15—19.10 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Голландия биле Шотландияның шилиндек командалары ойнаар.

Среда

ИЮНЬ 12

РНТ. БИРГИ канал

7.30 ТЕЛЕЭРТЕН.
9.00, 15.00, 18.00 МЕДЭЭЛЕР.
9.15 «Санниковтуң чери». Уран-чечен фильм.
10.45 Фильм-шии.
12.25 «Руслан болгаш Людмила». 1-ги болгаш 2-ги сериялары.
15.20 «Ералаш». К/ж.
15.45 «Адыг». Уран-чечен фильм.
17.25 «Нюрнбергке боолаашкын». Барымдаалыг детектив.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.55 Эрге-чагырга болгаш алдар. «Петр I». 1-ги сериязы.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 ҮЕ.
21.45 «Петр I». 2-ги сериязы.
23.30 Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Турция биле Хорватияның шилиндек командалары ойнаар. Чапсарда — МЕДЭЭЛЕР.
01.55 «Старко» көргүзер...
02.25 — 03.50 «Элдепейлиг миссис Сэвидж». Фильм-шии. 1-ги кезээ.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00, 14.00, 20.20 МЕДЭЭЛЕР.
8.15 Бөгүн...
8.25 «Суур чоогунга».
8.35 Хоккей. Стэнлиниң кубогу дээш.
10.30 Мультфильм.
11.00 «Улуну өлүрер». Уран-чечен фильм.
13.05 «Россияның ыры».
14.20 «Хран». Б/ф.
15.00 Россия Федерациязының суверенитединиң хүнүнге уткуштур.
15.30 Мультфильм.
15.40 Телевизорну ажылдадырып утпаңар.
16.10 «Үениң көвүрүү».
17.05 С.-Петербургтуң филармониязының 75 чылынга.
17.35 «Мээң Москвам».
18.05 «Александр Невский». Уран-чечен фильм.
20.25 «Антре». Хөглүг программа.
21.25 «Кара-кара карактар». Уран-чечен фильм.
00.00 — 00.26 «Акы-дуңмалышкы чорук». Б/ф.

КАЯА ӨӨРЕНИРИА?

Шилип алырынче далажыңар

Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң херектериниң талазы-биле күркомитеди дээди өөредилге черлеринче чагыг езугаар чыылдаңы чарлап турар.

I. Дараазында дээди өөредилге черлеринче кирериниң экзаменнерин Кызыл хоорайга дужаар:

1. Хакасияның күрүне университеди.

Мергежилдери — юриспруденция, бухгалтерия учеду, аудит, экономика, менеджмент, англи дыл, немец дыл, француз дыл.

2. Красноярскиниң күрүнениң технология академиязы.

Мергежилдери — арга-ыяш-инженер херээ, арга-ыяш болгаш сад-парк ажыл-агыйы, ыяш болбаазырадылга технологиязы.

3. Хамааты камгалал академиязы, Москва область, Новогорск хоорай.

Школалар доозукчуларынга: онза байдалдарда хамааты камгалалының шериглериниң тактиктиг белеткели (авария-камгалал херектериниң талазы-биле тускай мергежилдер чедип алыр). хамааты камгалал шериглериниң чепсегленииишкининиң, техниказының шинчилелдериниң математика талазы-биле хандырылгазы (шериг дузалал математика талазы-биле тускай мергежил чедип алыр). Абитуриентилерге документилерни хоорай болгаш кожуун шериг комиссариаттарын дамчыштыр кылдыртыр.

Офицерлерге: мергежилдери — хамааты камгалалының командылал-штаб, оперативтиг-тактика талазы-биле тускай мергежил, күрүне болгаш муниципалитет эргелел талазы-биле мергежилдер.

4. Сибирьниң телекоммуникация болгаш информатика академиязы, Новосибирск хоорай.

Мергежилдери — автоматтыг электрохарылзаа, хөй каналдыг электрохарылзаа, радиохарылзаа болгаш радиодамчыдылга.

5. Россияның күрүнениң медицина университеди, Москва хоорай.

Мергежили — биохимия.

6. Россияның экономиктиг академиязы, Москва хоорай.

Мергежилдери — экономика болгаш күш-ажыл социологиязы, бухгалтерия учеду, саң-хөө болгаш чээлилер.

7. Сибирьниң Күрүне албанының академиязы, Новосибирск хоорай.

Мергежили — күрүне болгаш муниципалитет эргелели.

8. Санкт-Петербургтуң күрүнениң экономика болгаш саң-хөө университеди.

Мергежилдери — саң-хөө болгаш чээли, бухгалтерия учеду болгаш аудит, экономика болгаш күш-ажыл социологиязы, национал экономика, бойдус ажыглалының экономиказы.

9. Томскиниң күрүне университеди.

Мергежилдери — радиофизика, саң-хөө болгаш чээл, (бот-өөредилге салбыры), делегей харылзаалары, англи дыл.

10. Бурятияның күрүнениң культура академиязы, Улан-Удэ хоорай.

Мергежилдери — культурология, музей херээ болгаш тураскаалдар камгалалы, библиотека эртеми болгаш библиография, уруглар-биле библиотека ажылы, экономика болгаш соцкультура адырының талазы-биле эргелел, шии режиссуразы, театржыткан массалыг көргүзүглерниң режиссуразы, дирижер оркестри.

11. Чөөн-Сибирьниң күрүнениң технологтуг университеди, Улан-Удэ хоорай.

Мергежилдери — пөс-таавы болгаш чиик үлетпүрнүң машиналары база аппаратуразы, кеш болгаш дүк технологиязы, пөс-таавы болгаш чиик үлетпүр кылыгларының технологиязы, алгы-кештен кылыгларны чогаадып кылыры, чылыг-газ хандырылгазы болгаш вентиляция.

12. Пермьниң күрүне университеди.

Мергежили — юриспруденция (өөренип кирип турарларның күсели-биле ажыл-агый керээзин езугаар, өөредилге дээш чылда 12—15 млн. рубль төлээр).

13. Красноярскиниң саң-хөө-экономиктиг колледжи.

Мергежилдери — бюджет, бюджет учеду.

Эргежок чугула херек документилер:

1. Аттестат.
2. У86 хевир езугаар эмчи шынзылгазы.
3. 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чурук.
4. Ада-иелериниң шалыңының дугайында шынзылга.
5. Өг-бүле составының дугайында шынзылга.
6. 100 муңдан 750 муң чедир рубль дадывырлар.

Кирериниң экзаменнерин чижеглей **1996 чылдың июнь 21-ден июль 10-га чедир чорудар. Документилерни июнь 10-дан эгелеп мындыг адреске хүлээп алыр: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 3, кабинет 10.**

II. Шилилге чадапы Кызыл хоорайга чоруткаш, дээди өөредилге черлерлиг хоорайларга кирериниң экзаменнерин дужаар.

1. Сибирьниң күш-культура академиязы, Омск хоорай.

Мергежили — күш-культура болгаш спорт.

2. Омскиниң амыдырал хандырылганың технологтуг институду.

Мергежили — пөс-таавы болгаш чиик үлетпүр кылыгларын каастап төлевилээри.

3. Турция Республика.

Мергежилдери — экономика, ажыглал, арга-ыяш ажыл-агыйы, алгы бүдүрүлгези, банк херээ.

Эргежок чугула документилер: аттестаттың иштинде суп каан демдектер салган саазыны-биле катай оон хоолгазы. У86 хевир езугаар шынзылга, 4×6 хемчээлдиг 3 фото-чурук.

4. Новосибирскиниң технологтуг институду МГАЛП.

Мергежилдери — пөс-таавы болгаш чиик үлетпүр машиналары болгаш аппараттары, кештен кылыглар технологиязы болгаш оларны чогаадып кылыры, кештиң болгаш дүктүң технологиязы.

5. Санкт-Петербургтуң күрүне университеди.

Мергежилдери — девискээр дугайында эртем, журналистика.

Айтырыг тургузар адрези: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, кабинет 204, тел. 3-59-11.

Баштай шилилге чадазын эртер

Тыва Республиканың Кадык, эм болгаш техниктиг хандырылга яамызы эмчиниң дээди өөредилге черлеринче кирерин күзээн Тыва Республиканың абитуриентилеринге чагыг езугаар дараазында дээди өөредилге черлеринде олуттарны аңгылаан дээрзин оларга дыңнадып тур:

Алтайның, Иркутскиниң, Россияның, Сибирьниң эмчи университеттери, Кемеровонуң, Красноярскиниң, Санкт-Петербургтуң эмчи академиялары, Новосибирскиниң эмчи институду.

Алтайның, Иркутскиниң, Красноярскиниң, Кемеровонуң эмчиниң дээди өөредилге черлеринче кирериниң экзаменнерин ол дээди өөредилге черлериниң үнүүшкүнүг хүлээп алыышкын комиссиялары Кызыл хоорайга эртирер.

Россияның эмчи университединиң болгаш Санкт-Петербургтуң эмчи академиязының эмнелге факультеттеринче, Сибирьниң эмчи университединче болгаш Новосибирскиниң эмчи институдунче абитуриентилер **КЫЗЫЛ ХООРАЙГА ШИЛИЛГЕ ЧАДАЛАРЫН** эртер. Ону эртер кижилер Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызында чагыг езугаар хүлээп алыышкындан шынзылгаларны алыр.

Тыва Республиканың Эртем болгаш өөредилге черлериниң херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң чанында хүлээп алыышкынның республика комиссиязы документилерни **1996 чылдың июнь 10-дан 20-ге чедир хүлээп алыр.**

АДРЕЗИ: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 3.
Тел. 3-59-11, 3-53-90

Кызылдың башкы училищези 1996—97 өөредилге чылынга шилилгени дараазында мергежилдерге чарлап тур:

1. Эге класска башкылаашкын болгаш уруглар садынга өөредилге.
2. Күш-культура кижизидилгези.

«Башкы—кижизидикчи» деп салбырга дараазында шылгалдаларны дужаар:

1. Орус дыл (бижимел-биле).
2. Сан эртеми (тест хевири-биле).
3. Тыва дыл (аас-биле).

Күш-культурага:

1. Орус дыл (бижимел-биле).
2. Тыва дыл (аас-биле).

Спортчу оюннар болгаш чиик атлетика, гимнастика.

«Башкы — кижизидикчи» мергежилге кирерин күзээннер музыка дыңнап билиринге шенелдени эртер. Училищеге кирерин күзээннер шуптузу башкы эртеминге таарыжыр-таарышпазын кынаарынга шенелдени тестилер хевирлиг эртер.

Дараазында документилерни дужаар:

1. Долу ортумак эртемниң аттестады азы профтехучилищениң дипломук.
2. Өг-бүлезиниң кежигүннериниң дугайында шынзылга.
3. Бүдүн өскүстерге ада-иезиниң өлгениниң дугайында шынзылга.
4. У86 дугаарлыг эмчи шынзылгазы.
5. Күш-ажыл дептериниң хоолгазы.
6. 3×4 хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Бодунга паспортун ап чоруур.

Документилер дужаар мурнунда училищениң бухгалтериязынга 50 муң рубльди төлээр. Күзелдиг кижилерге июнь 27-ге чедир төлевирлиг курс ажылдаар. Өртээ 150 муң рубль.

Документилерни май 20-ден июнь 28-ке чедир хүлээп алыр.

Кирериниң экзаменнери июль 1-ден эгелээш июль 14-ке чедир болур.

Июль 15-те конкурстуң түңнелин үндүргеш, кирген сургуулдарның аттарын чарлаар.

КИРЕРИНИҢ КОМИССИЯЗЫ.

МАЛ КЫШТААН САДЫП ТУР МЕН

Кызыл хоорайның чанында мал тудар кыштагның комплекизин садып тур. Садыглажыр өртээ керээ езугаар.

Харылзажыр телефону 6-21-74.

Читкенин барымдаалааш...

Эрзин кожууннуң Бай-Даг школазынга 1991 чылдың июнь 15-те Чечек Ивановна Араптанга тывыскан А сериялыг, 355522 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ДЫҢНАДЫГ

«Прогресс» өөредилге төвү «Кулинар болгаш кондитер мергежили», «Секретарь-машинакчы», «Англи дыл», «Тыва дыл», «Парикмахер мергежили», «Тыва национал хеп быжып, даарары», «Бырт даараарының технологиязының үндезиннери» деп курстарның июнь 20-де 14.00 шакта ажылдаарын дыңнадып тур.

Адрези: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 35. Амыдырал хандырылга бажыңы, 5-ки каъд, артында эжиктен кирер.

БИСТЕ ӨРТЕКТЕРИ ЧИИК

«Спартак» кызыгаарлаттынган харыысалгалыг эштежилге Борскиниң шил заводунуң машинага тургузар хатка удур шилдерин садып турар. Бистиң садар өртээвис хоорайда өске бүдүрүлгелерниң өртектеринден ыракта чиик.

ВАЗ-2101 (01—07) триплекс — 210.000 рубль.
УАЗ-3151 триплекс — 230.000 рубль.
ГАЗ-24 (31029) триплекс — 270.000 рубль.
ГАЗ-52, 53 триплекс — 220.000 рубль.
М-408, 412 триплекс — 220.000 рубль.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Бай-Хаак кудумчузу, «Спартак» КХЭ. Тайылбырны 3-86-85, 3-89-50 телефоннарже долгааш, билип алыр.

Бистиң магазинивис силерни манап тур.

Күш чок деп санаар

Кур-Чер ортумак школазының Жанна Седип-ооловна Кууларның адынга 1983 чылдың июнь 24-те тывысканы Б сериялыг 962514 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң ынак ачавыс Кызыл-оол Мырсыңмаевич ОЮН июнь 6-да 60 харлаан. Ол Чадаана хоорайда чурттап турар. Тудуг бригадири болуп, ак сеткилдиг ажылдап келген. Аныяктарның үлегерлиг дагдыныкчызы. Ажы-төлүнүң төлептиг адазы, оларны ажыл-ишке кызымаккай, амыдыралынга бердинген кылдыр кижизиткен. Олары ону хүндүлээр, оон чагыг-сүмезин дыңнаар.

Өлчей кежиин чаяап берген
Өөрүшкүвүс, маңнайывыс,
Чонуң, өөрүң аразынга
Чорглар хөй чыл чуртта, ачай.

Уругларының авазы, уруглары, уругларының уруглары, чуржузу Мөңге Диицмейевич.

Бистиң күдээвис Орлан Бугаевич МОНГУШ июнь 9-та 30 харлаар. Ол Чадаананың 3 дугаар школазында күш-культура башкылап турар. Орлан топтуг-томаанныг, биче сеткилдиг, эш-өөрзүрек, спортка хандыкшылдыг кижи. 2 чаптанчыг чаш ажы-төлүнүң төлептиг адазы.

Күдээвис төрүттүнген хүнүнде эш-өөрүнүң, чаңгыс чер чурттугларының аразынга спортчу оюн — бут бөмбүүнге маргылдааны организастап эрттирер деп турар. Хүндүлүг күдээвис Орланга кадыкшылды, аас-кежикти, чедиишкиннерни, кезээде шак-ла ындыг топтуг, бүдүштүг, арыг-чаагай сеткилдиг артарын күзедивис.

Каа-Хем кожуунда каты Александр Салчакович, кат-иези Ирина Дукаровна, чуржузу Эдуард, кеңи Саяна Сендажилер база Мижит-оолдарның, Хепчилерниң, Биче-оолдарның, Даржааларның, Кууларларның өг-бүлелеринден.

ЧАРЛААЛДАР

Тыва Республиканың Эт-хөреңги күркомитеди 1996 ЧЫЛДЫҢ ИЮНЬ 18-ТЕ Ажык инвестиция конкурузун чорудар

1. «Тыва хамаатты тудуг» акционер ниитилелиниң бирээзи-ле 1000 рубль доктааткан өртектиг 5526 санныг акциялар пакедин садар.

Садарының негелделери:

— 3 чыл хуусаада бүдүрүлгени катап тургузар болгаш хөгжүдер талазы-биле инвестиция программазын киирген турар.

2. Кызыл хоорайның Чөөн талазында Пушкин кудумчузунда чедир тутпаан 24 квартиралыг чуртталга бажыңын садар. Объектиниң баштайгы өртээ — 366.638 муң рубль.

Садарының негелделери:

— объектиниң тудуун доозар болгаш ону ажыглалга кииреринин хуусаазын тодарадыр талазы-биле инвестиция программазын киирген турар.

1996 чылдың июнь 20-де АУКЦИОННУ чорудар

1. Дараазында акционер ниитилелдериниң акцияларын рубльдерге садар талазы-биле:

«Тыва хлеб продукт» чиигелделиг вариантызы 1, уставта капиталы 22952 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 7 муң рубль, 92 акцияны садып турар, «Олча» чиигелделиг вариантызы 1, уставта капиталы 3111 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 5 муң рубль, 63 акцияны садып турар, «Элегес» чиигелделиг вариантызы 1, уставта капиталы 8326 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 4 муң рубль, 1668 акцияны садып турар, «Кызылагроүлетпүртранс-1» АТБ чиигелделиг вариантызы 11, уставта капиталы 5396 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 5 муң рубль, 1270 акцияны садып турар, «Барыын-Хемчик» АКМК чиигелделиг вариантызы 11, уставта капиталы 3160 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 3 муң рубль, 916 акцияны садып турар, «Кызыл-Мажалык» эът комбинады чиигелделиг вариантызы 1, уставта капиталы 33548 муң рубль, бир акцияның өртээ 5 муң рубль, 4019 акцияны садып турар, «Ак-Довурак» АТБ чиигелделиг вариантызы 11, уставта капиталы 12317 муң рубль, бир акцияның садар өртээ 10 муң рубль, 2540 акцияны садып турар, Тураның хлеб заводу чиигелделиг вариантызы 11, уставта капиталы 761 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 5 муң рубль, 60 акцияны садып турар, «Тыва даг-дүгү тудугнуң» үүрмектеп сорттаар комплекизи чиигелделиг вариантызы 11, уставта капиталы 1401 муң рубль, бир акцияны садар өртээ 4 муң рубль, 276 акцияны садып турар.

«Хуужудулга дугайында...» Хоойлунуң 9 чүүлүнге дүүштүр акциялар пакединде чарлаттынган объектиниң садар өртээниң 10 хуузун долаа кылдыр киирген болгаш чогуур үезинде чагыгларны киирген тус-тус кижилерни база юридиктиг албан черлерин аукционга киириштирер.

«Тыва хлеб продукт» акционер ниитилелиниң акцияларын садар талазы-биле аукционга чүгле көдээ ажыл-агый бараан бүдүрүкчүлери: Тыва Республиканың девискээринде колхозтар, совхозтар, тараачын, арат болгаш фермер ажыл-агыйлар киржип болур.

Чагыгларны 1996 чылдың июнь 17-ден 19-ка чедир хүлээп алыр.

Адрези: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Чазак бажыңы, кабинет 424, тел. 3-78-24.

Көшкен-оол Мандарыевич КАРА-МОНГУШ

«Шын», «Чаа орук» солуннарның көдээ бижикчизи, шүлүкчү Көшкен-оол Мандарыевич Кара-Монгуш 49 харлап чорааш, аар аарааның сөөлүнде мөчээн.

Көшкен-оол Мандарыевич 1947 чылдың декабрь 13-те Өвүр кожууннуң Бора-Шайда Куй-Өдек деп черге төрүттүнген. Красноярск хоорайның көдээ ажыл-агый институдун чедиишкинниг дооскаш, өскен-төрээн чери болур «Коммунизмче орук» совхозунуң (амгы Ак-Бедик) чер ажылын хөгжүдеринге төлептиг үлүүн ол киирген. 1993 чылдан эгелеп кожууннуң чер курлавырлары болгаш чер тургузуунуң комитединге оралакчы даргалап чораан.

Көшкен-оол Кара-Монгуштуң шүлүктери, чечен чугаалары, шүгүмчүлелдиг чүүлдери солуннарга парлаттынып турган.

Аажы-чаңы бөдүүн, эш-өөрзүрек, хүндүлээчел, салым-чаяанныг, баштак чаңныг Көшкен-оол Мандарыевич Кара-Монгуштуң чырыткылыг овур-хевири бистиң сагыш-сеткиливиске кезээ-мөңгеде артар.

Төрелдери.

Өвүр кожуун болгаш Дус-Даг суму чагыргалары, күш-ажылдың, партия, совет ажылдарының хоочуну

Василий Балчыевич
БҮРБҮНҮҢ

аар аарааш, 70 харлыында мөчээнин дыңнатпышаан, ооң ажы-төлүнге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Тыва Республиканың Дээди Хуралы Дээди Хуралдың депутады Любовь Дондуповна Варламовага ооң угбазы, Каа-Хем кожуунда «Енисей» коллективтиг бүдүрүлгениң мал эмчизи

Зоя Дондуповна
ДАРААНЫҢ

хенертен мөчээни-биле ханы кажыыдалды илергейлеп тур.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. индекс 667000.

Агар саны: КБ «Тыва кредит», № 363906, корр. сч. 700161629. МФО 49304729. ИНН—1701008465.

Тургузукчулары: ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ ЧАЗАА БОЛГАШ СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы), А. Б. Монгуш, А. О. Оксур (харыысалгалыг секретары), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы) Н. С. Эрген

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер— 3-34-26 кол редакторнуң оралакчылары—3-34-17; 3-33-91, харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы—3-34-19; 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73, көдээ ажыл-агый—3-36-82. культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15. медээлер болгаш спорт — 3-37-11. очулга — 3-34-39. 3-34-93; чагаа — 3-39-03 корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41. солун келбейн барганда — 3-57-92. 3-14-94. бухгалтерия — 3-41-16; чарлаалдар килдизи — 3-34-57.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлу-журулгазының чагылдазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген. Бүрүткеттинген дугаары — 100007. Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы: Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы — 8780. Чагыг № 105 — 185.